

Historická mluvnice 2

Distanční studijní text

Roman Sukač

Opava 2018

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

Obor: Literatura a lingvistika

Klíčová slova: v pračeština, staročeština, vývoj češtiny, syntax

Anotace: Předložená studijní opora uvádí nejdůležitější vývojové tendence češtiny od pračeštiny po novou češtinu. Probrán je syntaktický vývoj. Studijní opora obsahuje celkem 13 lekcí se stručným výkladem a cvičeními. Závěr každé lekce tvoří ukázky textů starší češtiny, které slouží k procvičení probrané látky.

Autor: **Mgr. Ing. Roman Sukač, Ph.D.**

Obsah

ÚVODEM.....	6
RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY.....	7
1 VĚTNÉ TYPY	8
1.1 Oznamovací věty.....	8
1.2 Tázací věty	8
1.2.1 Doplnňovací otázky	8
1.2.2 Zjišťovací otázky	9
1.3 Věty rozkazovací.....	9
1.4 Prací věty.....	10
1.5 Slovosled.....	10
2 VYJADŘOVÁNÍ ZÁPORU	12
2.1 Zápor	12
2.1.1 Celkový zápor	12
2.1.2 Částečný zápor	13
2.1.3 Záporový genitiv.....	13
3 VYJADŘOVÁNÍ MODALITY.....	15
3.1 Co vyjadřuje modalita	15
3.2 Infinitiv+býti	15
3.3 Modální sloveso+infinitiv	16
3.4 Modální predikativa+infinitiv	16
4 ZÁKLADNÍ VĚTNÉ ČLENY	18
4.1 Podmět.....	18
4.2 Přísudek.....	18
4.3 Přívlastek.....	19
4.4 Předmět.....	20
4.5 Příslovečné určení	20
4.6 Doplněk	21
5 JEDNOČLENNÉ A DVOJČLENNÉ VĚTY; POLOVĚTNÉ ÚTVARY, ČÁST 1..	23
5.1 Věty jednočlenné a dvojčlenné	23
5.2 Polovětné útvary, část 1.	24
5.2.1 Útvary s participií	24

6	POLOVĚTNÉ ÚTVARY, ČÁST 2.	26
6.1	Přechodníkové vazby	26
6.2	Participium přítomné ve jmenném tvaru	27
6.3	Zpřídavnělé přechodníky minulé	27
6.4	Absolutní vazby.....	27
6.5	Infinitiv.....	28
7	SOUVĚTÍ, ČÁST 1.	30
7.1	Vývoj souvětí	30
7.2	Podmínkové věty.....	30
7.3	Vztažné věty.....	31
7.4	Přípustkové věty.....	31
7.5	Další charakteristiky souvětí	32
7.6	Podřadné souvětí	32
8	SOUVĚTÍ, ČÁST 2.	34
8.1	Obsahové věty.....	34
8.2	Obsahové věty tázací, tj. závislé otázky.....	35
8.3	Obsahové věty žadací.....	35
9	SOUVĚTÍ, ČÁST 3.	37
9.1	Věty účelové.....	37
9.2	Věty podmínkové - doplnění.....	38
9.3	Věty přípustkové - doplnění.....	38
9.4	Věty výjimkové	39
10	SOUVĚTÍ, ČÁST 4. VĚTY PŘÍSLOVEČNÉ.	41
10.1	Příslovečné věty.....	41
10.1.1	Věty místní.....	41
10.1.2	Věty časové.....	42
10.1.3	Věty srovnávací	43
10.1.4	Věty účinkové	43
10.1.5	Věty příčinné a důvodové	43
11	SOUVĚTÍ, ČÁST 4. SOUŘADNÉ SOUVĚTÍ.	46
11.1	Souřadné souvětí.....	46
11.1.1	Slučovací souvětí	46
11.1.2	Odporovací souvětí	47

11.1.3	Stupňovací souvětí	47
11.1.4	Vylučovací souvětí.....	48
11.1.5	Důsledkové souvětí.....	48
12	SOUVĚTÍ, ČÁST 5. SLOŽITÉ SOUVĚTÍ.....	51
12.1	Složité souvětí.....	51
13	OBEČNÁ CHARAKTERISTIKA SYNTAKTICKÉHO VÝVOJE ČEŠTINY	54
13.1	Hlavní období vývoje syntaxe	54
	LITERATURA	59
	SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY	60
	PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON.....	61

ÚVODEM

Tato studijní opora slouží jako distanční studijní text k předmětu *Historická mluvnice 2*. Předmět slouží k syntaktického vývoje od nejstarších dob vydělení češtiny ze společného praslovanského základu k češtině současné.

Předpokládá se, že student pracující s touto oporou zvládl základní lingvistickou terminologii a je tedy schopen bez potíží chápat odborné výklady. Rovněž se předpokládá znalost obsahu předmětu *Historická mluvnice 1*.

Veškerá látka je rozdělena na úseky s přehledným výkladem látky a praktickými cvičeními. Každá lekce je ukončena ukázkou staršího českého textu určeného k procvičování. Jednotlivé lekce na sebe plynule navazují, ale student se může k jednotlivým ukázkám vracet, aby si ověřil gramatické pasáže probírané v jiných lekcích.

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

Látka je probírána formou lekcí. Nejdříve se probírají jednotlivé druhy vět, pak druhy vedlejších vět a typy souvětí. Uveden je vždy princip tvoření, odchylky od novočeského stavu a vývoj od starší doby po dobu novější.

1 VĚTNÉ TYPY

RYCHLÝ NÁHLED LEKCE

Obsahem této lekce je podat základní informace o větných typech podle postoje mluvčího ve starší češtině a principech slovosledu.

CÍLE LEKCE

Student umí definovat jednotlivé typy vět podle postoje mluvčího. Dovede vyjmenovat princip slovosledu ve starší češtině.

KLÍČOVÁ SLOVA LEKCE

pračeské stadium, staročeské stadium, větné typy, slovosled

1.1 Oznamovací věty

Typická je podobná struktura jako v nové češtině. Sloveso je v indikativu, pokud se sděluje něco reálného, např. *otka vypusti z sebe bět pramenón a z nich prokvite pět ořechón*. Kondicionálem se vyjadřoval děj nereálný, žádoucí nebo podmíněný, např. *lépe by bylo orati než v neděli tancěvati*.

1.2 Tázací věty

1.2.1 DOPLŇOVACÍ OTÁZKY

- začínají táz. zájmenem nebo příslovcem - *kako, kaký, čemu*, poč, od 15. stol. nahrazeno *jak, jaký, proč*: *kak se jmáš? kakú omluvu nesete proti člověku tomuto? čemu je mi tato čest?*

KONTROLNÍ OTÁZKA 1

Jak jsou uvozeny doplňovací otázky v nové češtině?

1.2.2 ZJIŠŤOVACÍ OTÁZKY

Bývají uvozeny tázacími částicemi, např:

- *li* - *Hosti, chceš-li vrci krychle? Rubíne, skoro-li mé masti budú?* Tak ještě v 19. století.
- *či* - zesílené čili také ve vylučovacích otázkách - *či sem kdy komu povolil?* "zdalipak jsem v něčem pominul"? *ty-li jsi, jenž j máš přijíti, čili jiného čekámy?*
- *zda*(*zdali, za, aza, izda, zali*), *kěž* - většinou citově zabarvené otázky (cožpak?) - *zda sú dnes nejědli bratřie? Kěžť jest byl zbaven malomoci?*, později *kěž* > přací částice, *zdali* nahrazeno v řečnických otázkách *cožpak*, od 16. stol. také *jestli*;

KONTROLNÍ OTÁZKA 2

Jak jsou uvozeny zjišťovací otázky v nové češtině?

1.3 Věty rozkazovací

- nebyl opisný imperativ, prostý imp. se používal i k adresování 3. osobě - *znamenaj to člověk všaký* (ať si všimne...); *zpoviedajte se tobě všickni králové*; opisný imperativ od 15. stol. - ať/necht' + indikativ (ať = a+ť, necht'=imper. slova nechati) - *nechat' jiní, kdo chce, brebcí, ty mlč!*

KONTROLNÍ OTÁZKA 3

Jak je v nové češtině vyjádřen imperativ?

1.4 Prací věty

- částice *(ké)ž* = stř.rod od zájmena *ký*: *a kéž ste mne zavolali! ké sobě nynie móžeš pomoci.*
- částice *bodejt'/bodejž*= *bóh daj + ž/t'* - *bóh daj živ byl král; bodajž mi toto nebyla příčina k zatracení; dnes zastaralá částice;*
- prací věty bez části s kondicionálem - *protož by ty se pokořil a pustil od svého bluda,* časem také místo kondicionálu + *aby, kdyby abych já ještě...mého bratra uzřela;*

KONTROLNÍ OTÁZKA 4

Jak jsou v nové češtině vyjádřeny prací věty?

1.5 Slovosled

Vývoj slovosledu není dostatečně prozkoumán. Nejstarší památky jsou veršované, podřizují se potřebám rýmu; prozaické památky bývají zase překladové a držíávají si slovosled podle originálu; ale v živém jazyce se prosazovalo aktuální členění výpovědi - v citově nezabarvených větách začínala věta většinou východiskem výpovědi a jádro výpovědi bylo na konci: *Kacieřství má naprvé tři kmeny, takže jest troje kacieřství...*

- ve spisovném jazyce - vliv latiny, hlavně v tendenci dávat sloveso na konec věty - plně se uplatnil v 16.-17. stol. - *jímž ho Pán Bůh navštíviti ráčil...; aby on na vůli boží dobře libou se doptával a podlé té svůj život zpravoval...*, tento slovosled se zachoval až do 19. stol, hlavně od 2.pol. pod vlivem mluveného jazyka ustupoval;
- rozdíl v postavení přívlastku - v nč. neshodný přívlastek za subst., shodný před ním, ve starém jazyce bylo mnoho odchylek - *statečné mysli/mysli hrdé; veliké hody/veselí velké; vida mnicha tváři pokorné;* pravidelně se kladl přívlastek shodný za substantivum v náboženských a odborných termíech - *duch svatý, dsky zemské.*
- u rozvinutého substantiva stála předložka před celým výrazem, tak jako dnes - *k čistému té svátosti přijímání;* mohla ale stát i před přívlastkem neshodným, tak se mohly setkat dvě předložky vedle sebe - *po z mrtvých vstání až do na nebe vstúpenie.*
- příslovce rozvíjející adjektivum v přívlastku stávalo před předložkou - *přijedú drie králi velmi z převeliké dáli;* předložka se také mohla opakovat - *po všech po těch vlastech;* od 16. stol. toto opakování silně ubývalo, dnes jen ustálené výrazy: *k tomu ke všemu.*
- shodný přívlastek býval často odtržen od substantiva příklonkou - *jedna mu ruka uschla.*
- postavení příklonek nebylo ustáleno, kladly se za první přízvučný výraz ve větě, ale také jinde, příklonné dativy zájmen se ve stč. kladly před akuzativy *sě* - *nezdá mi se.*

KONTROLNÍ OTÁZKA 5

Které zásadní odchylky ve slovosledu nacházíme ve starší češtině?

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Prostudujte si ukázkou staročeského textu a určete všechny základní větné typy. Komentujte zvláštnosti slovosledu:

Pak Jozafat vece: "A která jest to dobrá nádej, jjež nemož beze křstu dojiti člověk? Co-li je to, jemuž říkáš nebeské královstvo? A kaks ty slyšal ty řeči Syna božieho? Ktrý-li jest to nejistý smrti konec? Neb o tom konci mnoho myšlenie má mé srdce: Co potom bude? Zdali se v něvěč zemrúc obrátimy, čili je po tom životě který jiný život?"

Barlaam k těm jeho řečem odpovědě: "Dobrá nádej, ješto sem řekl, jest nádej dojiti královstvie nebeského."

SHRNUTÍ LEKCE

V této lekci byly probrány hlavní větné typy z hlediska mluvčího a jejich vývoj od nejstarších dob do nové češtiny. Pozornost byla také věnována zvláštnostem slovosledu v historické době.

2 VYJADŘOVÁNÍ ZÁPORU

RYCHLÝ NÁHLED LEKCE

Obsahem této lekce je podat základní informace o vývoji vyjadřování záporu od starší češtiny po novou češtinu.

CÍLE LEKCE

Student umí definovat jednotlivé druhy záporu. Chápe vývoj záporu a rozumí jeho použití.

KLÍČOVÁ SLOVA LEKCE

starší čeština, nová čeština, zápor

2.1 Zápor

Zápor se už v praslovanštině vyjadřoval záporkami *ne* a *ni*. Rozdílly byly v jejich poloze a v jejich společném užívání v jedné větě.

2.1.1 CELKOVÝ ZÁPOR

- Popírá se zápor celé věty. Dnes je vyjádřen kombinací záporky *ne* + sloveso, záporný zájmeny/příslovci s předponou *ni* (*nikdo o tom nic neslyšel*). Podobně tomu bylo ve staročeštině. *nikdy nižádné zlosti neučinil*.
- mohla být též kombinace *ani* + záporka *ne* - *ani otec ani matka nebývá při křtu*,
- záporka *ne* však může být také ve sponové části přísudku - *nejsi pomohl jemu; mluvíti nemoci budeš*;
- záporka *ni* nebývala ještě pevně spojena se zájmenem nebo příslovcem - *ni se s kým o to potáza "s nikým se o tom neporadil"*; někdy také pozorujeme opakování předložky: *v ni v čem takovém* - "v ničem takovém", dnes ustrnulý tvar *vniveč*;

- popření jednou záporkou - u slovesa záporka *ne*, zájmena a příslovce už bez záporné předpony *ni* nebo mají *i*, - *i jedna žena mužem jista nebieše; jemu i kúska chleba nepodali*;
- při pravidle jednoho záporu může být sloveso kladné, zájmena a příslovce záporná, nebo je užitá spojka *ni, ani - nic mi je známo; když jest rozum slep, ani zlému ani dobrému móż rozuměti*;
- záporné adjektivum *žádný* - původně význam "žádoucí" - *dám tobě zemi žádnou*, ve větách se záporkou *ne* sloužilo k zesílení záporu *i žádný nemož otpustiti hříechov "nikdo nemůže odpustit hříchy"*;
- od 15. stol. věty s jednou záporkou ustupují; po *aniž* kladné sloveso až do nč, pak se přestalo *aniž* používat, nahrazeno *ani* se záporným slovesem v předchozí větě - *kmotr ho nezdržoval, aniž zval* (Jirásek); nebo předcházející věta byla kladná+ *ani*+kladné sloveso: *šla spat, aniž povečeřela* (Šrámek);

KONTROLNÍ OTÁZKA 6

Ve který jiných indoevropských jazycích nacházíme pravidlo jednoho záporu?

2.1.2 ČÁSTEČNÝ ZÁPOR

- popírá se jen některá složka věty, záporka *ne*+popíraný člen - *to se stalo ne mú vinú; ne na to' sem psal knih těchto*;

2.1.3 ZÁPOROVÝ GENITIV

- záporového genitivu se užívalo místo předmětového akuzativu, např. *slibu zemanóm neplnieše; kto nečasto přijímá těla božieho*;
- záporový genitiv začal ustupovat až v 17. století. Teprve v nové češtině je dovršeno jeho nahrazení akuzativem.

KONTROLNÍ OTÁZKA 7

Které další příklady nahrazování genitivu akuzativem znáte?

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Prostudujte si ukázkou staršího českého textu s ohledem na látku probranou v předchozích lekcích:

Tehdy odvrhúc dřevnie činy nepravosti, spojujem se s Bohem v křstu svatém a počátek činíme, abychom se čistějie jměli nežli dřéve, abychom byli dědici s těmi, ješto sú se druhé znova narodili k neporušení a věčné spasenie vzeli. Beze křtu nemuož dobré náděje dojiti ijeden, by pak jměl mnoho dobrých jiných do sebe činóv, když by hrdal poslušen býti ustavenie spasitedlného. Takť jest řekl Syn boží, Kristus, na to přišed, aby národ lidský k spasení přivedl: "Zajistoť vám pravi: Jen ač druhé narozeni budete z vody a z Ducha svatého, nevejdete do královstva nebeského".

Protož tohoť žádám, aby, najprvé vieru přijima v svém duši přijal i křest a neodvlače; nebt' nenie bezpečné pilným odvlačiti, že nemámy jista konce smrti.

SHRNUTÍ LEKCE

V této lekci byly probrány základní rysy vývoje záporu od nejstarších dob po novou češtinu. Pozornost byla věnována větnému a částečnému záporu, pravidlu jednoho záporu a záporovému genitivu.

3 VYJADŘOVÁNÍ MODALITY

RYCHLÝ NÁHLED LEKCE

Obsahem této lekce je podat základní informace o vyjadřování modality ve starší češtině.

CÍLE LEKCE

Student umí definovat jednotlivé druhy modality. Dokáže je vyjádřit několika způsoby. Rozpozná prvky modality v historickém textu.

KLÍČOVÁ SLOVA LEKCE

starší čeština, modalita, modální slovesa, modální predikativa

3.1 Co vyjadřuje modalita

Modalita vyjadřuje to, zda je děj vynucený, nutný, náležitý, možný, dovolený, chtěný, apod. Jde tu o vystižení volního postoje činitele k ději. Proto mluvíme o volní modalitě. K vyjádření volní modality se používaly trojí konstrukce: 1. infinitivní věty se sponou; 2. spojení modálního slovesa s infinitivem významového slovesa; 3. spojení modálního predikativa s infinitivem významového slovesa.

3.2 Infinitiv+býti

- nutný děj: *mněť jest s tohoto světa sníti; bylo jemu býti sedm let v lesě; jest smrti neutéci* (není možno utéci smrti)
- náležitý děj - *o tom by bylo mnoho praviti* (bylo by třeba), *což sem kázal napsati, tomuť jest tak ostati* (...to má tak zůstat); také v rozvažovacích otázkách - *co mi učiniti s tobú?*;
- možný děj - *nejednu pohanskú paní bieše viděti slziece* (bylo možno vidět); *to vše jest tak skryto, že toho bez mála nečíti* (...téměř nelze zpozorovat);

V dalším vývoji ustupovaly inf. věty vyjadřující nutnost+náležitost, věty s nutným dějem až do 19 stol. - *Čechům bylo ustupovati*; také deliberativní otázky, ale odpadl dativ činitele děje: *co si počít?*; nahrazovány konstrukcemi s modálním slovesem - *co si mám počít*; věty s možným dějem se zachovávaly - *teď je všude znát zlé časy* (19. stol.)

KONTROLNÍ OTÁZKA 8

Ve kterých jiných indoevropských jazycích se tato konstrukce objevuje?

3.3 Modální sloveso+infinitiv

- jmieti (mít povinnost), moci, chtieti (vše z psl.) - *ty mne máš poslušen býti; vieru pravú mají mieti lidé; tuto býti nemôžem, chcme vstáti*
- z němčiny přejata slovesa musiti a drbiti pro vyjádření nutnosti, drbiti ale brzy zaniklo: *musívě pryč jíti; drbíte za kněz silného mužě jmieti*
- neroditi = nechtít; do 16 stol., nejčastěji pro zesílení imperativu - *a nerodi doma ostatici dále, nerod'te sě vínem opíjeti*
- smieti = odvážit se - *když ty smieš mluviti a nám přimlúvati smieš, směj se také jmenovati, kto jsi*; postupně význam modální

KONTROLNÍ OTÁZKA 9

Která modální slovesa v češtině znáte?

3.4 Modální predikativa+infinitiv

- predikativa *lzě, nelzě, třeba, netřeba, potřeba* - *u boha všecko lzě jest; již téhož netřeba jest druhé psáti* (není třeba podruhé...); na koho se nám třeba ohledati; také ustrnulý tvar moci >3sg. *móż* - *toto dielo jest učitečné, nebo jím móż boha získati*; později *móż* >*možno, také dlužno, nutno*, ale to až v nové češtině 19. století.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Srovnejte vyjádření modality ve starší češtině a v nové češtině.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Prostudujte si text starší češtiny s ohledem na látku probranou v předchozích lekcích:

Odat Ježíš šel vzóru k Jeruzalemu, pojem s sebů dvanádcět učenníkův svých tajně i řekl k nim: "Aj toť jdemy do Jeruzalema a tu syn člověčí bude prorazen k starostám židovským a tu bude otsúzen na smrt a dadie jeho lidem na trýzen, na ubičování a na ukřižování, a třetí den z mrtvých vstane." Zatiem přistúpila k němu matka svatého Jana evangelisty a svatého Jakuba apoštola, modléci se jemu a prosiec na něm něčeho. K nejžto on vecě: "Co chceš?" K němužto ona vecě: "Rci, točíš kaž, abyšta sědla tato dva má syny, jeden na tvěj pravici a durhý na tvěj levici v tvém království". Odpověděl Ježíš a řka: Neviete, co prosiec. Můžete-li píti kalich, jenžto já mám píti?" K tomu oni řechu: "Móžem." K nimžto on vecě: "Kalich mój budete píti, ale seděti na pravici neb na levici, to ke mně neslušie dátit, ale jimžto jest přihotováno otcem mým."

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Komentujte podtržené jevy:

Ohledajme, muož-li papež býti svatokupcem? A zdá se, že nemuož, protože on jest pán všeho světa, jemuž sluší bráti jakž chce a činiti jakž chce; a také že jest otec najsvětější, jehož se hřích nemóž chopiti. Tu věz, že mnozí papežové byli sú kacieři a jinak zlí, a jsú s papežství ssazeni; a ty bylo by dlúho psáti. Protož neměj v tom pochybení, byť papež nemohl svatokupcem býti. A ktož by to držel řka, že papež nemóž svatokupčiti neb jinak smrtedlně hřešiti, ten by ho mínil nad Petra i nad jiné apoštoly vzněsti...

...muož býti farář svatokupcem, nutě lidi, aby dávali od křtu, od zpovědi, od pohřebu, od Božieho těla, od svatého oleje....od třidcíti mší...a když nutí, nechtě zpoviedati, než aby na kostel nemocný prvé nětco odkázal...

...Ale die chudý kněz:... "kterak mám se odievati a kniežky sobě, abych mohl kázati, kúpiti?" Odpoví k tomu David prorok řka: "Nikdy jsem neviděl spravedlivého opuštěna, ani by siemě jeho hledalo chleba."

SHRnutí LEKCE

V této lekci byly probrány způsoby vyjádření modality s ohledem na jejich historický vývoj.

4 ZÁKLADNÍ VĚTNÉ ČLENY

RYCHLÝ NÁHLED LEKCE

Obsahem této lekce je podat základní informace o vyjadřování modalit ve starší češtině.

CÍLE LEKCE

Student umí definovat základní větné členy ve staročeské větě. Dokáže je vyjádřit několika způsoby. Rozpozná větné členy v historickém textu.

KLÍČOVÁ SLOVA LEKCE

starší čeština, větné členy, podmět, přísudek, předmět, přívlastek, příslovečné určení, doplněk

4.1 Podmět

- nejčastějším podmětem v historickém textu je substantivum v nominativu, zpodstatnělé přídavné jméno (*závistivý z zloby tyje*), zájmeno, infinitiv (*na mě hrozno jest hlédati*), vedlejší věta (*sta sě, že kněz Oldřich v jeden čas lovieše*);

4.2 Přísudek

- přísudek slovesný se ve vývoji příliš neměnil. Změny nastávaly ve vyjádření jmeného přísudku.
- ve vyjádření spony byla častější elipsa spony - *já pán; milo jich poslúchati; Hospodin mi pomocník*; substantivum ve jmenné části přísudku bylo častěji v nominativu - *ta knieni pohanka bieše; syn bud' mi*; při vyjadřování povolání nebo změny statusu byl instrumentál - *Joáb bieše vojska zprávcí; on jest vrah*;

- adjektivum bylo po sponě v nominativu (jmenné tvary) - *je krásen květ na dřevě; jest ten svět bieden*; (jmenné tvary komparativu) - *byli bychom bohatěji*; instrumentál byl tam, kde „být“ znamenalo „stát se“ nebo kde bylo zpodstatnělé adjektivum - *aby zlé dobrým bylo*
- do 16.st. mohlo být ve jmenné části i aktivní participium - *proč jsem jáz hi můj muž hyna; jenžto mi byl věrně slůžě*; také po fázových slovesech - *plačíc nepřestává; ustanieše hádajě se se mnú*
- shoda přísudku s podmětem se řídila stejnými pravidly jako dnes. Více se však uplatňovala shoda podle smyslu. Označoval-li singulárový podmět větší množství jedinců (kolektiv), byl přísudek obvykle v plurálu, např. *snidú se vyšehrazská kněžie*.
- vykání - od 15 stol., jmenná část přísudku může být v plurálu - *pane, z úst mých jste to vyňali* (Beck.); od 16. stol. také onkání a onikání - *jsou-li pán doma?*

KONTROLNÍ OTÁZKA 10

Kterými nejdůležitějšími jevy se liší tvary přísudku jmenného ve starší češtině a v nové češtině?

4.3 Přívlastek

- tendence k vyjadřování atributivních vztahů přívlastkem shodným, také se tvoří přídavná jména nahrazující neshodný přívlastek - *vinné sbieranie; nedostatek vodný, hladné léto* (léto hladu); *sto kyjěvých ran; spasení lidské, obědní hodina*;
- přívlastňování se vyjadřovalo přídavným jménem přívlastňovacím - *od prvního králova syna* (od syna prvního krále), *syn krále Herodón* (syn krále Heroda), *bratr vévody českého Boleslavón* (bratr vévody českého Boleslava); tato přídavná jména si většinou zachovávají zbytky tvarů i v přívlastku shodném - *na jeden dalek ostrov; bude nóv měsiec*;

KONTROLNÍ OTÁZKA 11

Kterými nejdůležitějšími jevy se liší tvary přívlastku shodného ve starší češtině od nové češtiny?

4.4 Předmět

- předmět se obvykle vyjadřuje podstatným jménem, které je rozvíjeným členem (většinou slovesem) řízeno, je jeho vazbou. Proto souvisí změny ve vyjadřování předmětu se změnami ve vazbě sloves a v užití pádů prostých i předložkových.
- během vývoje se měnila vazba předmětu. - šíření vazby s Ak na úkor vazeb jiných; ustupuje G smyslových jevů - *slyš těchto nových řečí; viz velikého diva; patří smělosti německé*; tento jev probíhá dosud, např. šířen Ak místo G u sloves typu *používat, dobýt*.
- omezován genitiv partitivní - *jiesti masa býkového, ktož těch koláčiev kúpi; přineste mi soli*; tento jev opět probíhá dosud (přestože po obrození byla snaha obnovit stav z 16. stol.);
- ustupování G odlukového - *zráty nám jest neutéci* (před ztrátou nemůžeme utéci); *apostoli mne otešli*;
- ustupování G látky - *nakirmíš nás chleba; když srdce naplněno bude hněvu*;
- ústup D u slovesa „dívati se“ ve významu „diviti se“ - *jeden dívaje se kráse obrazu toho*; také u sloves *nadieti se, úfati - moci své doufajice, naději se světlu*;

KONTROLNÍ OTÁZKA 12

Čím je dnes nahrazen partitiv?

4.5 Přísllovečné určení

- přísllovečné určení se vyjadřuje jednak příslovci, jednak různými pády podstatných jmen, prostými i předložkovými pády.
- v zásobě příslovcí nastaly během historické doby značné změny, ale jde o změny lexikální, které se syntaxe dotýkají jen nepřímo.
- zanikly zbytky bezpředložkového lokálu - *Pavel dal jest Ploskovicích zem'u, aby zimě i létě ovoce na tobě bylo*;
- omezeno užití časového genitivu a instrumentálu - *jednu dne jědl* (ve dne); *když jest oněmi třmi dny v hrobu ležal* (ty tři dny);
- ubývání instrumentálu příčiny - *dnes máme umřel hladem*, ve stč. mohlo být i *Adam vymlíval se Evú*;; také ubývání prostého instrumentálu průvodní okolnosti *on leží zbitú hlavú* (s rozbitou hlavou), *jde proti němu smutnú postavú*; v nč. máme zachováno *přejít vodu suchou nohou*;
- ve významu „směrem dovnitř“ byl nahrazen Ak s předložkou v genitivem *do* - to původně znamenalo „k něčemu“ - *do kláštera jěde* (jel ke klášteru), *v klášter jdiechu* (šli do kláštera); už ve stč. máme často obojí význam: *před Srby do Prahy jide* (táhl ku Praze), *a když do města dojěde, do města ho nepustichu*

- změna v pádovém určení místa po dokonavých slovesech s významem pohybu na místo - pův. L s předložkou *v/na* - *padši na podlazě* (na podlahu); *kázal jeho v žaláři vsaditi* (do žaláře); tento pád nahrazován Ak+na/G+do
- přísl. určení zřetele se mohlo vyjadřovat infinitivem - *těžek's mi nésti* (jsi mi těžký na nesení); *oheň dobr jest se zhřieti* (je dobrý na ohřátí); totéž platí i o účelu: *kúpichu pole pútníkom hřešti* (koupili pole pro poutníky k pohřbívání), *zvěři sniesti dáti budete* (zvěři k snědku)
- po slovesech pohybu nahrazuje infinitiv supinum ve významu účelovém *přišel volati nespravedlivé; přišla viděti hrob*.

KONTROLNÍ OTÁZKA 13

Jaký je rozdíl mezi vyjádřením příslovečného určení zřetele ve starší češtině a v nové češtině?

4.6 Doplněk

- adjektivní doplněk – většinou ve jmenném tvaru – *sám pěš a bos k řecě šel*; *ukázal se jest umrl světu*; řídce ve tvaru složeném – *když se jim živý ukázal*;
- u sloves znamenajících „slouti, učinit nějakým, nazvat“ bývá někdy doplněk v instrumentálu – *budeš dobrým slúti*; *učíň mě dobrým*;
- někdy ustrnutí v příslovce nebo nahrazení příslovcem – *chovajž tvrdé moje slova x dirž svú vieru k bohu tvirdě*; *svaté tělo mrtvo ležieše x tvé tělo mrtvě ležalo*
- ve staré češtině nebyl ještě doplněk vyjadřovaný infinitivem u sloves smyslového vnímání "vidím ležeti" - *viz 'u strážu svého na nosidlech ležiec*; *když svého kněze za železným stolem jedúc uzřiete* (uvidíte jíst); *když tě slyši křičiec* (slyším křičet)

KONTROLNÍ OTÁZKA 14

Jaké jsou rozdíly ve vyjadřování doplňku ve starší češtině a v nové češtině?

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Komentujte syntaktické jevy:

- *kněz Alexander v tu dobu spade v velikú sirobu*
- *i v tom-li jest tvá náděje?*
- *bóhdaj živ byl král*

Základní větné členy

- *kakú omluvu nesete proti člověku tomuto?*
 - *ženo, chceš do krčmy jít?*
 - *čili zapoměne smilovati se bůh?*
 - *nechažť nedotírá na mne noha pyšných, a ruka bezbožníků at' mne nezavozuje*
 - *mluviti nemoci budeš;*
 - *i jeden múdrý nerad' se s cizími*
 - *jemu i kúska chleba nepodali*
 - *bylo jemu býti sedm let v lese*
 - *Přemysl nerodi s nimi jěti*
 - *toho jest dříve nebývalo*
 - *tehdy rosa připrchne-li na tě, jako by horkým varem z kropil*
 - *násilé násilím můž odehnati*
-

SHRNUTÍ LEKCE

V této lekci byly probrány základní větné členy a ukázán jejich vývoj od nejstarších dob k nové češtině.

5 JEDNOČLENNÉ A DVOJČLENNÉ VĚTY; POLOVĚTNÉ ÚTVARY, ČÁST 1.

RYCHLÝ NÁHLED LEKCE

Obsahem této lekce je podat základní informace o vývoji jednočlenných a dvojčlenných vět a o polovětných útvarech v historických textech.

CÍLE LEKCE

Student umí definovat jednočlenné a dvojčlenné věty. Chápe jejich význam a rozpozná větné členy v historickém textu. Umí rozlišit polovětné útvary v toku textu.

KLÍČOVÁ SLOVA LEKCE

starší čeština, jednočlenné věty, dvojčlenné věty, polovětné útvary, participia.

5.1 Věty jednočlenné a dvojčlenné

- oba základní větné typy zdědila čeština už z praslovanštiny. S menšími změnami se zachovaly po celou historickou dobu. Mezi jednočlennými a dvojčlennými větami nebyla tak ostrá hranice, jako dnes.
- postupně rozšířily se jednočlenné věty s neosobním zvrtným tvarem slovesa - vyjádření všeobecného nebo neurčitého činitele (nč. *šlo se*=stč. *šel*), ve stč. tedy byla v těchto případech 3sg slovesa - *z sieně do každé komory jíti mohl* (se mohlo); *okolo města turkysóv najde mnoho* (se najde), dnes v ustálených vazbách: *jako když utne, jako když bičem mrská*; věty z reflexivním tvarem slovesa postupně od 14. stol. - *čte se o jednom v kronice římské*;
- ve stč. také vyjádření všeobecného podmětu+neosobní věty pomocí opsaného pasiva: *má k němu hleděno býti*; *prošeno mne i mého otce*;

Jiné způsoby vyjádření všeobecného podmětu:

- 3.pl. - *vložichu jej v rov; v tomto údole...vykopávají kakús věc velmi dobrú*
- 2. sg. - *nalezneš také lidi, kteřížto na kolenú chodie*
- 1.pl. - *tak jako hrnce poznáme po zvuku, tiem obyčejem lidi po řeči*

KONTROLNÍ OTÁZKA 15

Co je to všeobecný podmět?

5.2 Polovětné útvary, část 1.

- vedle útvarů s určitým slovesem existovaly i polosamostatné nominální útvary, které se přimykaly k sousedním slovesným větám - zařazovaly se buď jako větné členy, nebo si zachovaly určitou samostatnost
- např. ve stč. adverbia, u nichž je po předložce nominativ substantiva - *v ta doba, v ty pátá hodina, bude panovati až do kraj světa* (jedná se o zbytky nominálních vět, které se začlenily do slovesné věty bez přizpůsobení tvaru)

5.2.1 ÚTVARY S PARTICIPII

Participium jako vazba určitých sloves

- například *liška mnieše oklamajíc džbána* (domnívala se, že oklamala)
- participium přítomné po slovesech s významem *dělati se, domnívati se o sobě* (činiti se, mnieti se, mysliti), odpovídá obsahové větě se spojkou *že* (staročesky *by*) - *činieše se toho netbaje* (dělal, že na to nedbá), *mysléch ležě sám jediný* (myslil, že ležím)
- dále se vztahovalo k předmětu v Ak u sloves smyslových vjemů, má platnost doplňku a později bylo nahrazeno infinitivem - *uzře muže proti sobě stojiec* (uviděl muže stát proti sobě); mohlo zde být i participium minulé; obě partic. často ustrnovala, většinou ve tvaru plurálu - *když kokota slyšel pějice* (když slyšel kohouta zpívat); podobně se tato slovesa spojují s Ak adjektiva - *tak ji ihned zdrávu nalezú* (nalezli)

Participium po zájmenech kto, čso, např. neviem, co čině (nevím, co dělat)

- zastupovaly obsahovou větu, konstrukce s *kto* bývaly po záporném slovese *býti*, už ve 14. stol. se s nimi ale střídaly věty s kondicionálem - *nenie kto čáky pridada* (není nikoho, kdo by dodal naděje); konstrukce s *čso* bývaly po slovese *nevěděti* a měly význam rozvažovacích otázek, byly zatlačeny větami s infinitivem - *neviete co prosiec* (nevíte, co máte prosit);
- také funkce věty vztažné - *i to, což chtě, to dobude* (co chce, toho dobude);

Participium po spojce jako

- - zastupovalo srovnávací větu - *s těmi jakž moha král se branieše* (bránil se jak mohl), *trpme jakož mohúc* (jak můžeme);

KONTROLNÍ OTÁZKA 16

Kterými konstrukcemi jsou v nové češtině nahrazovány participiální vazby?

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Komentujte syntaktické jevy:

- *činil se neslyše*
 - *anděla viděl velmi smutna*
 - *vzdycháše vól všeliký, ande nenie kto jím ořě*
 - *nevědieše, co odpověda*
 - *Bořivoj přeč utekl jest kam moha*
 - *běháš jako húby zjed*
 - *pojide z hrobu a nesa korúhev s sobú*
 - *a ješče jich nevěřících, ale divůcích pro veselé, vecě jim*
 - *jej boha býti vyznávaju*
 - *jej spasitelem býti praviechu*
 - *jako by horkým varem zkropil*
 - *pohřichu máš nyní mnoho lidí smilných*
 - *uzě košík svalen*
 - *Ježíš mrtvý ležal*
 - *my radějše chcemy zemřieti než bez studu živu ostati*
 - *rozličná zvieřat pokolenie*
 - *jedú bránit svého dvoru*
 - *práce jest krásna hlédati*
 - *těj hlavě kaž z mirtvých vstáti*
-

SHRNUTÍ LEKCE

V této lekci byly probrány jednočlenné a dvojčlenné věty a ukázán jejich význam a vývoj. Rovněž byly vyloženy útvary s participií jako specifický jev syntaxe starší češtiny.

6 POLOVĚTNÉ ÚTVARY, ČÁST 2.

RYCHLÝ NÁHLED LEKCE

Obsahem této lekce je podat základní informace polovětných útvarech s přechodníkovými vazbami a vazbami s infinitivem ve starší češtině.

CÍLE LEKCE

Student umí definovat polovětné útvary s přechodníky. Chápe jejich význam a rozpozná je v historickém textu. Umí rozlišit polovětné útvary s infinitivem v toku textu.

KLÍČOVÁ SLOVA LEKCE

starší čeština, jednočlenné věty, dvojčlenné věty, polovětné útvary, participia, přechodníky, infinitiv.

6.1 Přechodníkové vazby

- přechodníkové vazby dnes mají ve větě funkci doplňku, ale jinak jsou to protějšky vedlejších vět. Ve staré češtině ale přechodníkové vazby vyjadřovaly spíše doprovodný děj bez nějakého významového zřetele k hlavnímu ději - *kázal ho sviežic železnými závorami bít* (aby ho svázali a bili)
- často se vazba pojila s větou spojkou *i*, když předcházela, nebo spojkou *a*, když následovala - *a po šesti dnech pojem Ježíš Petra a Jakuba...i vede je na vysokú horu; tu jsem stála a plačící*;
- děj současný s dějem hlavním se vyjadřoval přechodníkem přítomným nedokonavých sloves, ale také nedokonavým přechodníkem minulým, děj předčasný před hlavním dějem se vyjadřoval nejen přechodníkem minulým dokonavého slovesa, ale také dokonavým přechodníkem přítomným - *leževše vstáti nemožiechu* - ležice nemohli vstáti, *přečta listy král pohanský poče se tomu diviti*;
- pravidla o užívání přechodníků formuloval až Dobrovský a zpřesnil Gebauer; v dalším vývoji se přechodníkové vazby staly oblíbeným prostředkem ve spisovném jazyce 16.-17.století.

- přechodníky se začlenily se pevněji do větné stavby a začaly zhuštěně vyjadřovat myšlenky v rámci jediné složité věty, proto se omezovalo užití přechodníkových vazeb, které se nevztahovaly k podmětu věty, vyžadovalo se dodržování shody mezi přechodníkem a podmětem - *i že pak mnozí na tom, což tito svrchu řečení sepsali, dosti měvše, k práci nechtíví, v tvrdém vrtati nemajíce chuti aneb snad nemohše, tak se tomu poněkud naučili a tímž se v mluvení i v psání zpravují....*Blah.Gr.;
- v mluveném jazyce přechodníky ustupovaly vyjádření jinému a ustrnovaly, proto pronikaly různé neshodné přechodníkové tvary i do spisovného jazyka - *vyjdouc my zase na síň, uzřím já...* (Kom.); v nářečích přechodníky zanikly kromě adverbializovaných obrátů; jen ve východomor. nář. se zachovaly více - *přížeňa krávy dělali povřísla*

6.2 Participium přítomné ve jmenném tvaru

- participium přítomné mohlo ve stč. mít i platnost přístavku/přívlastku - *zjeví se dětátko, nesa v košíku ovoce, pokoj lidem dobré vuole jsúce* (jsoucím);
- skutečnými přívlastky pak byly tvary složené, ve staré češtině zřídka, od 16. století hojněji - *...předkům svým skrze knihy mluvícím...*(Blah.Gr.);

6.3 Zpřídavnělé přechodníky minulé

- zpřídavnělé přechodníky minulé na -ší (přišedší, nosivší) ve staré češtině nebyly, rozšířily se až v nové češtině napodobením ruštiny - *poslové od krále Kazimíra přišedší* (Palacký).

6.4 Absolutní vazby

- absolutní participiální konstrukce vznikly napodobením latiny a zůstaly omezeny jen na překladové památky. Nestaly se obecně přijatým jazykovým jevem a časem byly i z překladů odstraněny.
- příklad absolutní vazby: *sedíecích jich a jedúcích vece jim Ježíš*
- latinský ablativ byl někdy překládán spojením českého genitivu jména s genitivem participia ve složeném tvaru (viz výše); ojediněle také instrumentálem - *scházejícím jim z huory přikázal jim* (descendentibus illis);
- všechny tyto konstrukce zanikly do 16. stol.

KONTROLNÍ OTÁZKA 17

Jak vypadají absolutní vazby s participiem ve staroslověnštině?

KONTROLNÍ OTÁZKA 18

Kterými konstrukcemi bychom v nové češtině nahradili absolutní vazbu?

6.5 Infinitiv

- polovětné útvary s infinitivem byly zčásti původu domácího, zčásti se ve spisovném jazyce rozšířily vlivem latiny;
- po slovesech pohybu infinitiv nahrazoval supinum, měl funkci účelovou, nahrazoval tedy větu účelovou, např. *přišel jest hledati a spasiti* x *přišel, aby hledal a spasil*; tento účelový infinitiv se zachoval dodnes;
- podobně infinitiv po slovesech a jménech vyjadřujících vůli, konkuruje obsahovým větám - *káza se všem Němcóm sníti* (přikázal všem Němcům, aby se sešli);
- ujal se doplňkový infinitiv po slovesech smyslových vjemů, pův. tam bylo participium, vznikla tak vazba Ak+infinitiv, např. *typ viděl ho odcházet*;
- podle latiny se také objevuje vazba Ak+infinitiv po slovesech vnímání, myšlení a říkání je předmět v Ak+ infinitiv spony býti - *mním to dobré býti*;
- podobná je vazba I+infinitiv - *jedni jej králem izraelským býti vzýváchu*; tyto vazby konkurují obsahovým větám se spojkou *že, by*;
- tyto vazby se rozšířily v době humanistické - *znamenal sebe býti mocného; abych hostem v cizím domě býti pamatoval*;

KONTROLNÍ OTÁZKA 19

Jaký je rozdíl mezi vazbami předmětu supina a infinitivu?

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte si ukázkou staročeského textu a rozeberte jej s ohledem na všechny probrané syntaktické jevy:

Ještě to mluvieše a přijdú poslové k kniežeti židovské školy praviece, že jeho dci umřela jest, a řkúce: Čemuž dále praciješ s mistrem? Tehdy to uslyšav Ježíš, ješto to praviechu, vecě tomu kniežeti: „Nerod’ se žásati, jediné uvěř!“ I neda za sobú ižádnému jíti, jedné Petrovi a Jakobovi a Janovi, bratru Jakobovu, i vjidechu v dóm toho kniežete. A uzřev tu hluk plačice a nařiekajice velmi, všed k nim vecě jim: „Co se mútíte i pláčete, však děvečka

neumřela, ale spí. “ I posmieváchu se jemu. Pak on vypudiv všechny, pojem otce a máteř děveččinu a ty, ješto s ním biechu, i jidechu tu, kdež děvečka ležieše, a držě ruku děveččinu i vecě jie: „Thalitacumi.“ To se vypravuje: „Děvečko, tobě řku, vstaň.“ A inhed děvečka vsta i chodieše, a ta bieše ve dvúnádcti letech. I leku se všichni strachem velikým. A on jim pilně příkaza, aby toho izádný nezvěděl.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Srovnejte stejnou pasáž přeloženou z doby humanistické a okomentujte rozdílné syntaktické jevy:

A když on ještě mluvil, přišli z domu knížete školy, řkouce: Dcera tvá umřela, proč již zaměstknáváš Mistra? Ježíš pak, hned jakž uslyšel to, což oni mluvili, řekl knížeti školy: Neboj se, toliko věř. I nedal žádnému za sebou jíti, jedině Petrovi, Jakubovi a Janovi, bratru Jakubovu. I přišel do domu knížete školy, a viděl tam hluk, ano plačí a kvílí velmi. I všed tam, řekl jim: Co se bouříte a plačete? Neumřela děvečka, ale spí. I posmívali se jemu. On pak vyhnav všechny, pojal otce a matku děvečky, a ty, kteříž s ním byli, i všel tam, kdež děvečka ležela. A vzav ruku děvečky, řekl jí: Talitha kumi. Což se vykládá: Děvečko, toběť pravím, vstaň. A hned vstala děvečka, a chodila; nebo byla ve dvanácti letech. I zděsili se divením převelikým. A příkázal jim pilně, aby žádný o tom nezvěděl.

SHRNUTÍ LEKCE

V této lekci byly probrány polovětné útvary s přechodníky, dále vazby s infinitivem a absolutní vazby. Výklad směřoval na historický vývoj a zvláštnosti ve starší češtině.

7 SOUVĚTÍ, ČÁST 1.

RYCHLÝ NÁHLED LEKCE

Obsahem této lekce je podat základní informace o základních typech souvětí ve starší češtině a jejich vývoji.

CÍLE LEKCE

Student umí definovat jednotlivé typy souvětí. Chápe jejich význam a rozpozná je v historickém textu. Umí rozlišit zvláštnosti souvětí ve starší češtině a rozumí jejich vývoji.

KLÍČOVÁ SLOVA LEKCE

starší čeština, souvětí, spojky, vedlejší věty, hlavní věty, podmínkové věty, vztažné věty, přípustkové věty

7.1 Vývoj souvětí

Souvětí vznikalo už v době praslovanské, většinou se jednalo o těsnější spojení dvou původně samostatných vět.

7.2 Podmínkové věty

- podmínkové věty s *-li* - vznikly ze zjišťovacích otázek - mluvčí se na něco ptal, v další větě řekl to, co by vyplývalo z kladné odpovědi; tázací částice *-li* tak nabyla funkce podmínkové spojky; stále máme určité doklady o samostatnosti - *chtěl by ty mě sobě mieti, musil by jiež život otjeti* (první věta může být klidně otázkou);

KONTROLNÍ OTÁZKA 20

Jaký je rozdíl mezi zjišťovací a doplňovací otázkou?

7.3 Vztažné věty

- z tázacích vět vznikly patrně i vztažné věty s *kdo*, *co*, *který* a s jinými vztažnými zájmeny a příslovci: *kto chce zbýti strasti (?)*, *nerod' prsta mezi dřvi a podvoj klásti* (ať nedává prst mezi dveře a veřeje);
- věty přívlasktové se zájmenem *jenž*, *jaký*;
- věty podmětné/předmětné se zájmeny *kdo*, *co*, *který*, *čí*;
- věty s *jenž* vyjadřovaly charakteristiku něčeho známého, určitého, věty s *kdo*, *co*, *který*, *čí* ukazovaly na něco neurčitého, neznámého: *uzřev on toho bratra, jenž mu chléb kradieše...//kohož lidé navštěvuji, toho světi andělé navštěvovati nebudú;k čímuž tělu najviece ptáků přiletí, ten má býti najsvětější*;
- tyto typy vět se začaly sblížovat - podmětná/předmětná věta mohla charakterizovat osobu jedinečnou a uvozovala se zájmenem *jenž*, přívlasktová věta mohla vyjadřovat všeobecnou platnost jména a uvozovala se zájmenem *který*: *i vecě ten, jenž mi posluhováše// mnich, kterýž nedá vuole svému břichu...ten zajisté neumře věčnú smrtí*; věty s *který* vznikly asi přestavbou vět typu *který mnich nedá vuole svému břichu...*, *ten....*;
- rozdíl mezi přívlasktovými větami s *jenž* a *který* se postupně stíral (od 16. stol.), užití *jenž* se omezovalo, dnes jen ve spisovném jazyce;
- jiná vztažná zájmena staročestiny - *ješto*, *jakožto* - zástupy, *ješto napřed jdiechu; hrnec, jako v něm jahody jsú*;
- za *jenž* a *ješto* se začalo užívat i vztažné *co* (po 14. stol. hojně) - *střežiechu svědečstvie jeho a kázanie, čož dal jim*; rozšířilo se hlavně v nespisovném jazyce;
- stč. vztažná zájmena se zesilovala příponou *-ž(e)*, *-to*, od 16. stol. téměř pravidlem; v nové češtině bez *ž*, jen v nepravých vztažných větách bývá *což*, *pročež*;

KONTROLNÍ OTÁZKA 21

Jak vzniklo vztažné zájmeno *jenž*?

7.4 Přípustkové věty

- z vět zvolacích vznikly přípustkové věty se spojkou *kako* (+var. *kakž*, *kak..*): *kakž mnoho věž bě ve zdi, však sě jemu nic to nezdí* (ačkoliv bylo v hradbách mnoho věží, přece se mu to nezdálo ničím; pův. jak mnoho bylo věží ve zdi);

7.5 Další charakteristiky souvětí

- jinak samozřejmě přežívala i souvětí s pouhým přiřazením vět bez vyjádření jejich vztahu: *sta se druhú noc na zajitřie, jdiechu na jitřni mšě bratřie* (když, věta časová), *zjeví se svatý Prokop*;
- většina spojek mohla vyjadřovat několik vztahů;
- v dalším vývoji se spojky ustalovaly, zužoval se jejich význam, vytvářely se složené spojky;
- k největším změnám došlo v průběhu 15. a 16. stol., většina souvětých typů se podobala dnešním, existovaly také téměř všechny současné spojovací prostředky;
- napodobením latiny se ale šířila komplikovaná stavba souvětí;
- pův. nebylo zřetelně rozlišeno souřadné a podřadné souvětí, oba vztahy mohly být vyjádřeny prostým přiřazením bez spojek: *chovaj se jména zlého, nic dražšieho ne-nie jména dobrého* (odpor.), *šafrán zimnici krotí, tak pravá láska žádosti tělesné uhašuje* (účinek);
- mnohé spojovací prostředky sloužily ke spojení vět souřadných i podřadných - z *chlapóv šlechtici bývají, a šlechtici syny mají., již vizi, a ty na smrt jdeš* (jak...); jejich mnohoznačnost vyplývala z toho, že původně to byla upozorňovací citoslovce s významem našeho „hele“, tato slova uvozovala věty vyjadřující něco nečekaného; brzi poklesla v částice a potom se začala chápat jako vyjádření vztahu mezi spojenými větami.

7.6 Podřadné souvětí

- velmi rozmanité použití měla spojka **jako** (+ varianty *jakož, jakž, jakžto...*);
- zřídka uvozovala věty obsahové - *zdáše se jima, jako by chléb byl prostydlý*;
- často věty časové - *slušie ihned udusiti hněv, jakž se zažže*;
- srovnávací - *jakžto ten mák Řeci zobí, tak vašeho krále pobí*;
- účinkové - *běžiechomy, jako bychmy se vstekli*;
- účinkové - *byla kdás zima veliká, jakž stala* (zastavila) *řeka všeliká*;
- vztažné - *jest dietě jedno zde, jako má pět chlebuov*;
- pův. to patrně byla také částice s upozorňovacím významem nebo s odkazovacím významem (*takto*); v dalším vývoji se přestalo používat jako ve větách obsahových (vystřídáno *že*), účinkových (vystřídáno *takže*), v časových se zachovala + vytvořila složené spojky *jakž brzo, jakmile*;
- jak se dále rozšířilo u vět přípustkových, nahradilo zde *kakž*;
- v otázkách jak nahradilo starší *kako*;

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte si ukázkou textu starší češtiny a určete všechny druhy vět:

Žena aneb samice narozená pod znamením nebeským, jenž slóve Štír, budť obvyšné postavy, okrúhlé tváři červené, vlasuov ryšavých a hustých, velikých nóh, nestále mysli, nevěrná i lstivá. Bolest zubóv i dásní bude trpěti i na oči přieznivát' bude a smilná. Často ji bude hlava boleti a ledvie. Budet' jata milostí od mládence jednoho ač chudší bude i nižšího řádu. Budet' úraz mieti od ohně, nebo od železa, aneb od úkropa. Žena narozená pod tiem znamením nebeským, ješto slóve Býk, múdrát' bude, vtipná a poctivá, vodú horkú zparí. Od jednoho muže bude velmi zamúcena a zahanbena od něho, neb veliké bude trpěti bezprávie, života bude dlúhého a v cizích krajinách bude bývati, k lepšímu dielu přijde. O prvém synu svém žalost mieti bude a mnohoť synóv zrodí, leč by okúzlena byla. A v uosmnádcti letech nemocna bude, a zmuož lit' se toho, budť do osmdesáti osmi aneb devieti let. Bude velmi hněvivá. A budet' převelmi milovati prvniego muže. Silněť a krásné postavy bude, milát' bude, ale smilná, a bude zručná, vpadnet' v ruce mocného člověka. Štědrá bude, s vysoka spadne a tady v nemoc upadne, a zmohúci se toho, veliké cti dosiehne, v pondělí at' hlavy nemyje, ani se v nové rúcho obláci.

SHRNUTÍ LEKCE

V této lekci byl vysvětlen vývoj souvětí od nejstarších dob po novou češtinu. Výklad směřoval na některé typy podřadného souvětí: věty podmínkové, vztažné, přípustkové. Uveden byl také vývoj některých spojek a jejich zvláštnosti.

8 SOUVĚTÍ, ČÁST 2.

RYCHLÝ NÁHLED LEKCE

Obsahem této lekce je podat základní informace o obsahových větách ve starší češtině a jejich vývoji.

CÍLE LEKCE

Student umí definovat jednotlivé typy obsahových vět. Chápe jejich význam a rozpozná je v historickém textu. Umí rozlišit zvláštnosti souvětí ve starší češtině a rozumí jejich vývoji.

KLÍČOVÁ SLOVA LEKCE

starší čeština, souvětí, spojky, vedlejší věty, hlavní věty, obsahové věty.

8.1 Obsahové věty

- obsahové věty s *že, jež*, ano vznikly ze samostatných, pův. je asi jednalo o spojení uvozovací věty a přímé řeči: *jdi a pověz jim, že nejsem prázden* (nejsem volný) - pův. *jdi a pověz jim toto: nejsem volný*; uvedené spojky měly původně povahu upozorňovacích částic; všechny spojky vlastně vznikly přehodnocením slov, které pův. měly jiný význam (tázací, zvolací, upozorňovací);
- věty s *že* (var. *ež, eže, ježe...*) a s *by* - v některých typech souvětí byly v protikladu - věty s *že* vyjadřovaly reálný děj, užívaly se v indikativu, věty s *by* + kondic. vyjadřovaly děj nejistý a nereálný: *páni odpověděchu, že o jeho volení nevěděchu/ Vladislava knězem učinichu, ne proto, by lepší byl, ale...*;
- věty s *by* také vyjadřovaly děj žádoucí: *jě sě s pláčem prositi, by mu to bůh odpustil*; nebo podmínkový: *by ty mě viděl ze vnitř, co by ty pak řekl?*
- v dalším vývoj v obsahových větách oznamovacích převládlo *že*; v žádacích větách se rozšířilo *aby*, v podmínkových větách *kdyby*;
- ve staré češtině máme jasné stopy toho, že tyto věty vznikaly z vět nezávislých - ukazují to především obsahové věty oznamovací uvozené slovy *ano, nalit'...*, v samostatných větách byla tato slova upozorňovacími částicemi nebo citoslovci: *vyjdu-*

liť na pole, anoť, zbiti mečem; máme doloženy i původní významy - i uda se Hektorovi na zdi městské vzhlednutí. Naliť Elena i žena jeho ...stojie na zdi...;

- nejčastější byly ve stč. věty obsahové se spojkou *že* (*ež, eže..*) - *vizi, ež jsi smělého srdce;*
- spojka *že* souvisí s upozorňovacím a vztažným *ježe*, které pův. patřilo do první věty, pak se přesunulo do věty druhé;
- spojka *že* uvozovala i věty s nepřímou řečí - *jechu sě...mluviti, že ciesari jedú lidé na pomoc;*
- protějškem vět s *že* byly tedy věty s *by* - domněnka, nejistota, *by* bylo součástí podmiňovacího způsobu s minulým přičestím slovesa - *před Děvin sě brachu, mniece, by dievky měchýřem zahnali* (domnívali se, že zaženou);
- oba tyto typy vět se ve 14. stol. celkem přesně rozlišují, časem se *by* začíná nahrazovat spojkou *aby* (*a nepraví, aby svú duši dal za všech vykúpenie - že dal...*), nebo se dávala spojka *že* - *Saraceni nadiechu sě, že by ihned měl vešken sklep toho kostela padnúti* (že spadne celá klenba) - zde je kombinace *že+kondic.*; jinak se šířily věty s *že+indik.* - *mějiechu za to, že jeho andělé často navštěvováchu*; v 15. stol. se ustálilo rozlišení - po řídicí větě kladné převládaly věty s *že+indik.*, po řídicí větě záporné byly věty s *aby/by* - *vy prý mníte, že sou praví křestané/nepamatuji se, abychom kdy na čem jistém zůstali*; dodatečně se pak používalo modální sloveso *míti*; během 19. stol. převládly věty s *že* úplně a kondicionál se omezil: bývá vedle indikativu po řídicí záporné větě - *nevěřím, že by to udělal/že to udělá*; neuzivá se ale pro vyjádření nejistého sdělení, tu bývá *prý*: *slyšel jsem, že prý vykolejil vlak*; věty s *aby* jsou jen při citovém zabarvení po záporných řídicích větách typu *není možné, aby...*;

8.2 Obsahové věty tázací, tj. závislé otázky

- v otázkách zjišťovacích nejčastěji částic *-li, zda, zdali*: *počě Smila tázati, umie-li zlato plavati; ptaje se všech..., zda by kde ztraceného jeho vola viděli*; v otázkách doplňovacích - *kto se změnilo v kdo, čso v co*, zaniklo tázací *kaký, kakový, kako*, v 15. stol. bylo nahrazováno *kteraký, kterak*, postupně a plně v 17. stol. proniklo do táz. vět *jaký, jak* - *prorok...nepraví, kaková by to zvěř byla; protož vězte, kakt' jest poslušenstvie před bohem vzácno; pověz mi, jaká jest toho příčina*;

8.3 Obsahové věty žadací

- od nejstarších doby s *aby, by*; *by* postupně ubývalo - *jě sě s pláčem prositi, by mu to bóh odpustil; chovaj sě (střez se, abys), aby nikdy do svých dobrých skutkuov prieliš nedoufal*; po řídicí větě rozkazovací se užívalo *ať* - *čso chceš, ať tobě učiním*, také možno s kondicionálem - *co chceš, ať bych učinil?*; v novočeštině byly věty *ať* + kondic. obnoveny, ale nepřetrvaly 1.pol. 19. stol, věty *ať* + indikativ běžné (*řekni mu, ať to udělá*);

KONTROLNÍ OTÁZKA 22

Jaký je rozdíl mezi otázkou a závislou otázkou?

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Prostudujte si ukázky starších českých textů a určete druhy obsahových vět. Určete rovněž druhy vět z hlediska výkladu předchozích lekcí:

Jest pak věc patrná a zřejmá, jestliže bývá chůva šilhavá, vožralá aneb jinými hanebnostmi porušená, pacholátko také bývá šilhavé, ne proto, že mléka jejího požívá, ale pro časté patření na její obličej, jest-li ožralice, takové pachole k mdlobě a nestatečnosti přivozuje, k tomu způsobí to, že z něho bývá nesmírný opilec. Jakž se čte o Tiberiovi císaři, jenž byl notný korbelář. Pro tu samou příčinu, že chůva jeho kojná netoliko byla nesmírná ožralice, ale také mléko své i jiné pokrmy vínem rozpouštěla a pacholátko nimi krmívala.

Nedivtež se, jestliže vás svět nenávidí. My víme, že jsme přeneseni z smrti do života, nebo milujeme bratří. Kdo nemiluje, zůstává v smrti: každý kdož nenávidí bratra svého, vražedník jest. A víte, že žádný vražedník nemá života věčného v sobě zůstávajícího. A v tomť jsme poznali lásku boží, že on duši svou za nás položil: i my máme za bratry duše klásti. Kdo by měl statek tohoto světa a viděl by bratra svého nouiti trpěti, a zavřel by střeva svá předním - kterak láska boží zůstává v něm? Synáčekové mojí, nemilujmež slovem, ani jazykem, ale skutkem a pravdou.

SHRNUTÍ LEKCE

V této lekci byly probrány hlavní typy obsahových vět. Uvedeny byly jejich zvláštnosti a jejich vývoj.

9 SOUVĚTÍ, ČÁST 3.

RYCHLÝ NÁHLED LEKCE

Obsahem této lekce je podat základní informace o účelových větách a doplnit informace o větách podmínkových a přípustkových ve starší češtině.

CÍLE LEKCE

Student umí definovat jednotlivé typy účelových, podmínkových, přípustkových a výjimečných vět. Chápe jejich význam a rozpozná je v historickém textu. Umí rozlišit zvláštnosti těchto vět ve starší češtině a rozumí jejich vývoji.

KLÍČOVÁ SLOVA LEKCE

starší čeština, souvětí, spojky, vedlejší věty, hlavní věty, účelové věty, podmínkové věty, přípustkové věty, výjimečné věty.

9.1 Věty účelové

- podobaly se obsahovým větám žadacím, uvozovány spojkou *aby/méně by* - *Vlasta jim dala u pití mieru, aby tlustosti zbyly*;
- po rozkazovací větě byly věty s *ať* - *vzdvihněte vrata věčná, ať vejde král chvály*; *ať* vzniklo ze spojky *a* a příklonky *ti*, pozorujeme také různé varianty: *spomoz mi, a budu ť svú myslí vždy v tvých věcech přemietati*;
- *neda, leda* - význam účelový a omezovací (jen *aby*) - *hlédaj, nenie-liť zlost, téměř vše snaženstvie své obrátiti na to, neda mladí blázni řekli; a v tom biešta spolu let niekoľiko...leda trváti mohlo; neda* po 14.století vymizelo, *leda* se drželo déle, na jeho základě vzniklo adj. a adv. *ledabylý, ledabyle* - *aby ne leda bylo páteř odříekal* (*aby ne tak, jen aby to bylo odbyto, odříkal otčenáš*);

9.2 Věty podmínkové - doplnění

- už ve stč. podmínka reálná, nereálná - u reálných spojka *li*; na počátku věty řídicí, která následovala po větě podmínkové, mohlo stát nejen adv. *tehdy, tož*, ale i spojka *a, ale* - *moci-li tak budeš učiniti, a ty učíš; jest-li nemocen, tož' bolest hubí*;
- někdy se podmínka vytykala tak, že se vyjádřila obsahovou větou závislou na větě mající sloveso *býti* + často také odkazovací *to*: *bude-liť to, že chlap snide* (zemře), *tobě s zbožím žena přide*; výraz *jest-li* + *to* ustrnoval v jediné slovo >+ spojka *že* > *jestliže* (už v 15. stol.): *jest-li to, že suol zhyne, čím budú suoliti*;
- nereálná podmínka - *by* - koncem 14. stol. se začala šířit spojka *kdyby* - *by bylo kam lzě utéci, každý by rád pryč vyplanul; kdyby horám na jiné místo hnúti se kázali, byly by to učinily, kdyby chtěli*
- až do 15. stol. mělo podmínkový význam *ač, ačli*: *ač mne jiný nezabie, sama se chci zabiti*; s kondic. také nereálná podmínka - *Jaromíra káza biskupem ičiniti, ač by se dřieve událo biskupovi sníti*;
- od nejstarší doby je doložena spojka *pakli* - kromě podmínky vyjadřuje také odporovací vztah - *mluvil-li sem zle, laj mi, pak-li dobře, proč mě tepeš?* Tvar *pakliže* je pozdější;

KONTROLNÍ OTÁZKA 23

Jaký je rozdíl mezi podmínkou reálnou a nereálnou?

9.3 Věty přípustkové - doplnění

- *kakž, někdy* + částice *koli*, na začátku řídicí věty bylo často *však/avšak* (s významem přece) - *kakž jich bě velmi mnoho, ze sta jeden se nevrátil; a kakž koli nepřátelský boj lýtý byl, však i jeden z nich života nezbyl* (neztratil); tyto tvary až do pol. 15. stol., pak nastupuje *jakž+koli* - *dva mnichy z Nytry, z té púšťě, kakž koli i daleko bieše, jdiešta*; spojka *jakkoli* se udržela dodnes;
- více se rozšířily přípustkové věty s *ač* - pův. podmínkové, v 15. stol. také přípustka - *ač tě kniežě tu moc dal, ale jáť ji tobě odjímaji*; *ač* také nahrazovalo *kakž*, pak místo *kakž koli* bylo *ačkoli* (od 15. stol.) - *ačkoli by mi to dobro bylo, však pro úžitek lidský chci rád na světě pracovati*;
- spojky *třebaže, přestože* vznikly v nové češtině;
- ve stč. byly také některé přípustkové věty blízké podmínkovým, nejčastěji uvozené *i když, i kdyby*, např. *jedno vědě, že když biech slep, nynie vizi* (i když), *a když já svědečstvie dávaji o mně samotném, pravé jest svědečstvie mé* (ačkoliv);
- také některé imperativní věty měly přípustkový význam: *bud' největší v člověcě přirozený rozum, věčnéhoť spasenie nedovede sám o sobě*; ve spojkou přechází i původní

imperativ *nechaj, nech(t')* - *necht' utnú tobě prst, však proto neumřeš*; v nč. místo *necht' je at'*;

- libovolnou okolnost vyjadřovaly také vztažné věty uvozené *koli(věk) - kamož kolivěk se obrácu, i jednoho nikdiež nenie*; v nč. tyto věty mají *at'*+ neurč. zájmeno - *at' se obrátím kamkoli, nikde není žádné nebezpečí*;

9.4 Věty výjimkové

- ve stč. nebyly ustáleny, do fce výjimky se dostávalo příslovce *jedno+že* - *v každém větě vóz bieše, ten jiného nečiniše, jedno že umrlcě přes celý den vozieše* (že připojovalo obsahovou větu);
- spojka *leč* - od poloviny 14. stol. - *nižádnému neškodí, leč ji rozhněvají*;
- spojka *leda* - ve stč. podobně jako *neda* měla význam účelový, omezovací až později - *nebraň jim zlého, necht' což chtěie činie, neda tobě neškodie*;

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Prostudujte si ukázky staršího českého textu a určete všechny druhy vět s ohledem na látku předchozích lekcí:

A poněvadž údové cierkvi svaté takovú míru táhnú, tehdy nemohli by velikých úrokuov jedni na druhé položití, ani rozličných robot na ně zamysliti, aby, sediece v chladu, posmievali se oněm chlapóm a výróm, ješto se na horce pekú; ani by jich vyhnali u velikú zimu v kitliciech na zajíce a sami v teple seděli, ani kterého porobenie jim by pod bezděčí příkazovali, čemuž sobě od jiných nechtěli by. Protož velmiť jest vzdálené od cierkvi svaté to pohanštvie podle rozumu apoštolského. Pakli se komu zdá lid ten cierkev svatá, tehdy odjinud to zdanie nemuož pojíti, jediné proto, že svět cierkev svatá zdá se a bludové jeho víra křesťanská; ale žeť jest již zašlé, protožť bude děliti hořké.

Anobř necht' jest jak chce, buďto se přihodilo skrze zlé časy aneb skrze nějakou nepaměť, že kniha tato jest tak dlouho v českém jazyku na jevo nevyšla; nicméně za nehodnou věc býti uznávám, skutky památky hodné skrz naši nedbanlivost udutlati a udusiti. Pročež vezmi knihu tuto do rukou ode mne vděčně a času sobě nětco ustraň, abys ji mohl zouplna a celou přehlédnouti. Najdeš tam věci, které ti se líbiti a čas ukrátiti moci budou. Aníž pak o hodnověrnosti její nepochybuj, nebo jest vlastní rukou sepsána mého tehdáž v tom poselství přítomného urozeného pána pana děda, který svědky znamenitými, jakož v čtení jejím uznáš, stvrzení jsou. To toliko od tebe žádám, abys vymluvena měl spisovatele, že některé věci lépe jest nevyjádřil, nebo mladost věku, v kterémž se to sběhlo, toho nedopouštěla, a nětco již známé býti se domnívaje schválně opustil.

SHRNUTÍ LEKCE

V této lekci byl probrán vývoj účelových a výjimkových vět. Doplněny byly informace o vývoji podmínkových a přípustkových vět.

10 SOUVĚTÍ, ČÁST 4. VĚTY PŘÍSLOVEČNÉ.

RYCHLÝ NÁHLED LEKCE

Obsahem této lekce je podat základní informace o příslovečných větách ve starší češtině.

CÍLE LEKCE

Student umí definovat jednotlivé typy příslovečných vět. Chápe jejich význam a rozpozná je v historickém textu. Umí rozlišit zvláštnosti těchto vět ve starší češtině a rozumí jejich vývoji.

KLÍČOVÁ SLOVA LEKCE

starší čeština, souvětí, spojky, vedlejší věty, hlavní věty, příslovečné věty

10.1 Příslovečné věty

Věty vedlejší příslovečné jsou různého druhu, zde jsou uvedeny jen základní typy.

10.1.1 VĚTY MÍSTNÍ

- připojovány vztažným příslovcem;
- ve stč. ještě staré tvary od kmene *jo-*: *jamž(to)* - *děšč tam splynu*, *jamž on chtieše*; nahrazeno pův. tázacím *kam(ž)*, *kady(ž/to)*, *kudy(ž)*; také staré tvary *otňadž(to)*, *odňavadž* byly nahrazeny příslovcem *otkad(ž)*, *otkud(ž)*, *odkavadž* - *otňadž byl všel*, *tamož vznide* (odkud vešel, tam vyšel); *odkavádž se laní bála*, *odtud se jí nic zlého nestalo*, a *odkudž se nenadála*, *odtud jest zrazena*; stará vztažná příslovce ustupovala už ve 14. stol, nová se zesilovala příponou *-ž/-to*, teprve v novočeštině bez těchto přípon;

10.1.2 VĚTY ČASOVÉ

- také ještě zbytky starých vztažných příslovcí - *jedyžto, jedaž* - *co jest tu uslyšal hrózy, jedyžto juž hmuchu vozi; jedaž se slunce prosvieti, tu se spolu vojem snieti...* (až zasvítí slunce, tu se měli setkat vojskem); nahrazeno spojkou *když* (*kdy, kdaž, kdežto, kehdyž*) - *a kehdyž těch šest let mine, kněz Sbyhněv nemilostivý zhyne*;
- *jeliž(e)* - až do 15. stol., po řídicí větě kladné znamenalo *až když, teprve až*, po větě záporné *dokud ne* - *jeližť let dojde, teprvť učiní slib čistoty// Judáš...pirvé cestujě nepřesta, jeliže se dobra města* (dřív nepřestal cestovat, dokud se nedostal do města); v tomto významu se také mohlo spojovat s *až* - *tak jeho chci oslaviti, až jeliž přídu* (dokud nepřijdu);
- *donidž* (*doniž, doňadž, doňudž, doněvadž*) - *donidž ztravu jmějieše, dotud ctěn bieše*; v 15. stol. tyto tvary zatlačovala spojka *dokud(ž)* (*dokadž, dokavadž*), ve spis. nč se ustálilo *dokud*: *dotavad by jemu viděnie dáno, doňavadž tělo svaté nepochováno; nemine pokolení toho, doňovadž všecko toho se nestane*;
- *poňadž* (*poniž, ponidž*) - řídká - *ponidž jest tu opatem byl...*; nahrazováno *pokudž* - *pokudž dědic maličký jest, nic není rozdílný od služebnika*;
- *jak* (*jakž, jakož*) - ve stč. uváděla větu, jejíž děj předcházel před dějem věty řídicí - *a jakož se jeho dotku, Přemysl vdruži v zemi otku*; okamžitý nástup hlavního děje se často vyjadřoval příslovcí *inhd(ihned, hned)* ve větě řídicí, *náhle, rychle* ve větě časové: *slušie ihned udusiti hněv, jakž se zažže; moře, jakž náhle vietr pověne, tak se vztmúti; jakž rychle do Prahy přijel, hned kázal kostel krásný založiti*; spojení *hned jak* se udrželo dodnes, spojení *jakž náhle, jakž brzo, jakž rychle* bylo v nč. nahrazeno spojkou *jakmile*;
- až z 16. stol. je časový význam zájmena *co* - *již minul rok a více, co jsme do této země vtrhli*; spojka *zatímco* vznikla v 19. stol, pův. obrácená podoba *co zatím* - *Vaněk...podožil dvě krávy, co zatím hospodář o pole se staral*;
- *než* - pův. neměla časový význam, dostala se do časového užití ze srovnávacího významu po spojení *dříve než* a *prvé než* - *dříve než na hrad přiběžechu, mužie po nich na zvoditý most zběžechu* (dříve než přiběhly, muži za nimi vběhli na padací most); *prvé nežli se nadviže, hlavu jemu mečem střiže* (než se zvedl, usekl mu mečem hlavu); dnes stále živá složená spojka *dříve než*; mimoto se začalo užívat i samotného *než* - *za žádnéhoť nepóđu muže, nežť jej ohledaji* (dokud ne); tento význam dokud ne je dnes častý: *počkám, než to vyřídíš*);
- *až* - vznikla z částice s pův. významem *a tu, a nakonec* - ve významu nečekaného přerušení nebo vystřídání děje - *nezapěje kokot, až mě zapříž třikrát; netáhl toho dořeci, až ješcer z jezera se vyklopil* (nestačil to dořict, a už..), do 16. stol. tyto typy vět zanikly, vznikly zde spojky *jen, jedno, sotva*; další význam spojky *až* byl ve funkci *dokud ne*, tak dodnes - *dotud se súdichu, až zemi Vladislavovi přisúdichu; ale on jemu neotevřě, až i den byl*; ojedinele také význam předčasnosti - *mnozí to za nepodobné velmi mnějí, a jáť sem též mněl, ale až sem opatřil, tak jsem věřiti musil*;

10.1.3 VĚTY SROVNÁVACÍ

- spojka *jako* (*jakž, jakožto...*) - *jako róžu prostřed lúky postavi, takež böh českú zemu Přěsmyslem oslavi*;
- jen ve 14.stol spojka *vňuž, vniž* - *tako na smrt tekú slepě (běží), vňuž ptáci váznú na lepě*;

Vyjadřování stejné míry:

- *jelikož-toliko*: *jelikož náš duch tělesný a světský v nás pohyne, s tolik v nás boží ruch roste; jelikož zatlačováno adverbium kolikož - kolikéž máme dní v témdni, tolikéž mámy planet menších*;
- *jímž-tiem* - *jímž smutnějie chodil, tiem böh skot jho viece plodil*; už ve 14. stol. nahrazováno *čím-tiem*: *vrba, čím čestějie ji obrúbáš, tiemť se húšťě obalí*;

Vyjadřování rozdílné míry:

- *než, nežli* - *viece dobré lidi oklamáváš, nežli jim užitka dáváš*; na místo *než* se také kladlo *ani*: *ti budú lepší a šťastnější nežli my ani naši předší* (než my i naši předkové)

10.1.4 VĚTY ÚČINKOVÉ

- ve stč. nejčastěji spojkou *jakž*, většinou po odkazovacím *tak*, takový v hlavní větě, ustálena také složená spojka *tak jakž* (takže): *své dědičstvo vše přijeli, jakž v ni v čemž nevželi ztrátu* (celé své dědictví přijali, takže v ničem neutrpěli ztrátu); *tak se chci nad nimi pomstiti, jakžto mi se viec i žádný z nich nebude posmievaťi*;
- už ve 14. stol. se místo *jakž* prosazuje *že* (*ež, jež*), místo *tak jakž* máme *takže*, v 15.stol. převládlo; *ranami největšími tak je přénásilně zbichu, tak jakž se již ničemuž nehodieše; velký mor na jeho všechny lidi udeři, tak jež jeho sluhy mřiechu*;
- *až* - *a v té žalosti lev zařva tak silně, až se všecka země třesieše*;
- *by, aby* - vyjadřoval se účinek žádoucí nebo popřený - *nenie partéka (krajíc) tak sucha, bych je nerozmočil jíchú* (polévkou);

10.1.5 VĚTY PŘÍČINNÉ A DŮVODOVÉ

- ve stč. spojkou *nebo* - *nechaj jich s pokojem, nebo böh jich pravý po nich stojí* (u nich);
- také možnost užití odkazovacího *proto* - *ti proto mají břicha veliká, neb žerú, nesvietiece svátka; neboť* mohlo být také na prvním místě v souvětí - *neboť jsem viděl tvú mysl chtiece je (peníze) mieti, protoť sem řekl...*; v 16. stol. tyto konstrukce zanikly;
- *protože* - vznikla splynutím odkazovacího *proto*+ spojky *že* koncem 14. stol., *a proto, že svatá Ludmila mnoha lidem byla mila, jedny křesťanské děti tu řeč dachu jí věděti; kacieři jeho nenávidiechu, protože se jim vždy protivieše*;

- *ješto* (nč. *ježto*) - v důvodovém významu až v 16. stol. - *neboť jsem se bál tebe, ješto jsi člověk přísný* (pův. zde mohlo být *že*);
- *poněvadž* - *poněvadž otec jest vždy, tehda také syn je vždy*; tato spojka dodnes;
- *jelikož* - pův. význam byl zřetelový, později zesílil důvodový - *aniž co vyňal ze správy mé, kromě tebe, jelikož jsi ty manželka jeho*; dnes jako knižní prostředek;

KONTROLNÍ OTÁZKA 24

Jak se ve starší češtině vyjadřoval okamžitý nástup děje?

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Komentujte syntaktické jevy:

- *uda se jemu obrátiti i uzřě, naliť na skále plást medu přilnul bieše*
- *vidíš, ano křestěné umějí svými čáry múk zbývati a našě bohy tupiti*
- *nalezli, ana nebyla mnichem, ale děvici*
- *tehdy u Pražě uzřechu zjevně svatého Václava, an stoje u povětří město žehnává*
- *a on jemu poče praviti, co je král s ním mluvil, kak-li jest králi odpověděl, a že král k téj řeči ukázal postavu nelibé tváři a hroznú*
- *a tu sú se ta slova naplnila, ješto sú dřieve popsána v svatém písmě, že bratr, bratru pomáhaje dobrým příkladem i slovem, jako město obezděné povýšen bude*
- *a tu jistú modlu na čistém miestě postavie a mnějí, by také ten jejich buoh měl ženu a syna*
- *i neuvěřichu židové o onom, že by slep byl a viděl*
- *toto jsem proto tuto napsal, že někteří praví, že by Boží hrob, který nyní jest a se ukazuje v Jeruzalémě, nebyl ten pravý*
- *ráčil jest nám Pán dáti příklad, kterak, kdy a proč máme se modliti*
- *ten, jenže větróm káže*
- *blažený, čí bóh Jakubóv pomocník jeho*
- *měť jest k tobě sem mocný buoh poslal, chtěť tomu, ať bych zvěstoval...*
- *a tu jemu radu dachu, aby s Křivokláta jiezdy činil*
- *i přietelé k tomu radie, by šla za muž u manželstvie pro rozličné bezpečenstvie*
- *mezi rudú, jakožto u hor kopají, nalézají jakžto některaký pramen zemní*
- *i blíziechu se k hrádku, jamžto jdiechu*
- *nejedna batožná duha modráše se, mezi rány se rozpřáhši, kadyž mukař bičem mieřil*
- *všed v nebe, odňavadž nikdy podlé božstvie neodcházal*
- *oba vstavše modlišťa se a jeliž po třech dnech sjidešťa se*
- *a nikdy je dřieve pokrma nebral, jeliž slunce večer zašlo*
- *když kněz v ciesařově dvoře stojieše, donidž ztravu jmějieše, dotud ctěn bieše*

- *a jakž se ona napi nelestně, tak se jim zdáše oběma*
- *jichžto jakž svatý Eustachius zazřě, tak je inhed poznal...*
- *pojme ovšem mnoho strasti dřieve, než doby té vlasti*
- *pak dotavad s ním tu bydlil, až se dobře zákonu naučil*
- *a ješče když to mluviece, až se oblak světly zasloni*
- *jdi, a jakož si uvěřil, tak bud' tobě!*
- *taký biěchu trúby křik stvořily, taký dieše vžuk pod zořě vniž by se třásl svět i moře*
- *čímž toho poklada jiným vice udielejí, tiem sami bohatějše bývají*

SHRNUTÍ LEKCE

V této lekci byly probrány základní druhy vět příslovečných: věty místní, časové, srovnávací, účinkové, příčinné a důvodové. Byl ukázán jejich vývoj a zvláštnosti tvoření ve starší češtině.

11 SOUVĚTÍ, ČÁST 4. SOUŘADNÉ SOUVĚTÍ.

RYCHLÝ NÁHLED LEKCE

Obsahem této lekce je podat základní informace o typech souřadného souvětí ve starší češtině.

CÍLE LEKCE

Student umí definovat jednotlivé typy souřadného souvětí. Chápe jejich význam a rozpozná je v historickém textu. Umí rozlišit zvláštnosti těchto vět ve starší češtině a rozumí jejich vývoji.

KLÍČOVÁ SLOVA LEKCE

starší čeština, souvětí, spojky, souřadné souvětí

11.1 Souřadné souvětí

- vznik podobně jako podřadné souvětí, samostatné věty stály vedle sebe, později spojovány spojkami;

11.1.1 SLUČOVACÍ SOUVĚTÍ

- vývojem došlo k omezení v užití spojky *i* a zobecnění spojky *a*; *i* spojovalo věty, jejichž děje byly těsně spjaty; *a* připojovalo větu, která vyjadřovala něco nového - *tu sě okolní bratřie sběžechu i zlapachu ty padúchy, a poslachu jě do města k rychtáři, a ten jě vsázě v kládu*;
- *i* pak bylo na ústupu, a spojka *a* se používala bez původního významového omezení: *Prokop dobrě u písmě dospěl a ve čsti i v kázni prospěl*;
- záporná věta se připojovala spojkou *ani/ni+ž*, zároveň měla fci záporky - po *aniž* kladné sloveso až do nč; mohly se připojovat věty záporné - *i jeden muž neda svéj paní zlého zlým užiti, ani jie chtěl tiem uhaniti*; dnes se zde také užívá *ani*, ale se záporným slovesem;

- záporná věta se mohla připojovat ke kladné větě - *nášť jest zákon velmi ukrutný, aniž jho budeš moci strpěti*; dnes užíváme *ani ne*;
- věty s *aniž*+kladné sloveso - dnes věty příslovečné způsobové (průvodních okolností) - *odešel, aniž pozdravil*;
- spojka *ani* se u spojených vět mohla opakovat - *ani jest buoh, ani jest čemu se modliti*;

11.1.2 ODPOROVACÍ SOUVĚTÍ

- využívala se slova různého původu - *pak, obák, obáč, všeliko* (přísl.), *naliť, ano, ande* (citosl.), *as, až* (část.); *svatý duch při svém časě rozličně se pokazoval, najprvé na božiem krščení...druhé obák v tvář jinacě viděn...; tu ji z žaláře vyvedú předeň* (před něho), *a všelikž nebledú...tyto výrazy se však nikdy nestaly odporovacími spojkami*; přísl. *jedno+* spoj. *že* > spojka *jenže*, ale až v nč., *ját' se v tom dobře znaji, jedno žeť o svém jazycě tbaji*;
- odporovací spojkou bylo *ale* - *ne vám sem jáz to miesto upravil, ale mým synóm sem ustavil*;
- *a* mohlo být také odporovací - *každý k přísaze osobně státi má, a muož za nemocna pohnaný položen býti* (...ale obeslaný k soudu může být uznán za nemocného);
- *však* - zájmené příslovce (máme zájmeno *všaký* = *všelijaký*); mělo pův. význam "jakýmkoliv způsobem": *nenechám toho tak, bych sebe nepomstil však*; vyvinul se význam "vždyť" - *styd' se, všaks člověk a muž!*; také význam "přece", do 19. stol., pak zanikl: *dievky jě dvakrát otpudichu, až však jě takto přělstichu*; pak se vyvíjí v odporovací spojkou: *Jaromír mlád ještě bieše, však země rád brániti chtieše*; *však* se kladlo také po spojkách *a, ale* > *avšak, ale však (alevšak)*: *mnoho poprskóv vídámy, avšak jedno slunce známy; dobře bě umyslil tako, ale však se sta jinako; alevšak* v 19.stol. zaniklo;
- *než (li)* - pův. záporka *ne* + část. *že*; *ne* pův. označovalo popřední děje první věty a pak následuje *že* (asi pův. význam *hle*) a uvedení toho, co platí místo ní: *bohu neděkoval, než sám se v svéj krási kochal* (tedy neděkoval, ne, kochal se); *i bieše se všeho zbavil, než jedině rúcho na sobě ostavil*; dnes tato spojka archaická;

11.1.3 STUPŇOVACÍ SOUVĚTÍ

- v nejst. památkách se stupňování vyjadřovalo jen lexikálně, adv. *nadto, k tomu, vice* (asyndetické spojení) nebo spojkou *a, ale*: *sedlka velmi krásna bieše, k tomu ovšem stydlivé nrawy mějješe; své dávné úsilé ztratil a nad to hubeně svojoj život skonol; on se tú hrzú nic nerozpačí, ale vice počě slibovati*;
- v náb. a filos. textech - dvojité stupň. spojka *netoliko-ale* (vlivem latiny *non solum-sed etiam*): (kněz) *netoliko bud' kostela zbaven, ale i kněžství bud' oblúpen*; kromě *netoliko* se objevuje *nejen*: *onť sám přide do tvé duše, nejen aby ji navštívil, ale aby*

v ní odpočinul; místo *ale* se objevovalo *nébrž*(úžením *nýbrž*), ale až od 16.stol., rozšířeno v nč.;

- během 15.-16.stol. se ustálily ve fci stupň. spojky citoslovečné částice *ano*, *ba*: *kosa-tec mezi šaty do truhel vložený zachovává je od molů a kazů, ano i libou vůni jim dává; již vše minulo, ba ji jim to nevoní; ano* je dnes knižní/arch., *ba* je i v nářečí;
- spojky s *-brž(e)* - *alebrž*, *anobrž*, *nébrž* - ve stupň. a odpor. souvětí, *-brž* je z kompar. přísl. *brzo*, význam tedy byl "spíše"; v souvětí pak tento tvar vyjadřoval, že obsah druhé věty platí spíše než obsah věty první, a pak záleželo na obsahu obou vět, zda byl význam bližší stupňování nebo odporování: *zle, ciesaři, súdiš, ty brž sám u vieře blúdiš; zda-li cesta má nenie pravá a nejsú brž viece cesty vaše nepravé?*;
- *brž* se pak spojuje se spojkami *ale*, *ano*, po záporné větě má spojka *alebrž/anobrž* většinou význam odporovací, po kladné větě stupňovací: *tělesným pokrmem nekrmí ovčí, alebrž ovce stříhú; přijdeť hodina, anobrž již přišla; alebrž* a *anobrž* byly hojné i v nč., teprve v průběhu 19.stol. zastarávaly;
- *brž* se také spojovalo se zápornkou *né* (opět pův. význam popření předchozí věty): máme i dnes: *ona utíkala, ne, řítla se tím směrem*; vzniká spojka *nébrž*, po větě kladné stupňovací a po větě záporné odporovací význam: *ani poraženým již a mrtvým neodpouštěli, nýbrž tím víc a nelítostivěji na ně sekali* (Kom.); *a já budu lékařem tvým, nýbrž já budu životem tvým* (Kom.). Stupňovací *nýbrž* po kladné větě asi do pol. 19.stol., po záporné větě i dnes; nově se utvořilo spojení *nejen-nýbrž*: *nejen pršelo, nýbrž začaly padat kroupy*;

11.1.4 VYLUČOVACÍ SOUVĚTÍ

- spojky *nebo*, *anebo*, často s příkl. *-ť*, rozlišení *nebo* (vyluč.), *nebot'* (důvod.) až v nč.; spojka se mohla opakovat: *nebo té dievky dobudu, neb svého života zbudu*; dvojitá spojka *bud'-nebo* vznikla až v 16-17. stol. z imperativu *býti*: *kdež jaké sem potvorné věci bud' spatřil, nebo se s nimi potkal...*; *bud'-nebo*, *bud'-bud'* také nahradilo stč. spojky *leč-leč* (tyto do 15.stol): *leč piete, leč jiete...všecko čiňte ve jmě božie* (Štít.)/*bud'to že jíte, nebo pijete...*(Blah.); *bud' že by hovado bylo, bud' člověk, nebudeť živ* (BKral.); další dvojité spojky *ať-nebo*, *ať-ať* až v novočeštině;
- při vylučovacím spojení zjišťovacích otázek - také spojka *čili*: *nevědiech se co přijetí: vrahóm-li se otpierati, čili tak u porobě státi* (nevěděl jsem, co dělat, jestli odporovat nepřátelům, nebo zůstat v porobě); v nč. převládlo *či*, dnes knižní, běžnější je *nebo*: *chromý-li jest nebo pravý, nemocný-li, či pak zdravý*;

11.1.5 DŮSLEDKOVÉ SOUVĚTÍ

- přísl. *proto* (*protoť*, *protož*, *protože*), *tak*, *tož*, *tehdy tudiež*, *tudy*: *ještěť by byl viece hučal, tož král kynu, aby mlčal; popros jeden za druhého, tudiež také za mě hříšného; svatý Prokop téj chvále nechtieše, protože takto mluvieše: Milá bratří....*;
- také spojka *i*: *bohu se jichdielo neslíbi, i jejich jazyky tak zmýli*;

- také užívání nepravých vět vztažných: *pro něž (to): d'ábel...proti tobě se ostrě připravuje, pro něžto musíš mnoho přetřpěti*; v 15. stol. nahrazeno vztaž. přísl. *pročež: svině pak mořské jsou dvoje: jedny špičatého nosu jako husy, druhé tak tupého, že když jej z moře vystrčí, všecken se jako koule okrouhlý býti zdá, pročež sme je pro tu podobnost, kterouž s mnichy zároveň mají, hlavami mnišskými nazývali*; tyto věty se rozšířily vlivem latiny a největšího rozsahu dosáhly v humanismu;

KONTROLNÍ OTÁZKA 25

Jak vznikla dvojitá spojka *bud'-anebo*?

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Komentujte syntaktické jevy:

- *ten otec svatý uslyšě, ano matka buožie s svým milým synem mluví*
- *ké sobě nynie móžeš pomoci*
- *viděl jsem rytieř, ano stojí*
- *uhlédali jsú svú paní, ana proti nim vyšla*
- *sv. Kliment počě sě domnievati, jakožto by toho člověka někda vídal*
- *opat počě praviti, kak by sě mu přihodilo*
- *snad to tvému jazyku jest přirozeno, že druhé kniežě od vás v Čechách zahubeno?*
- *a tu sě ta slova naplnila, ješto sú dřieve popsána v svatém písmě*
- *to já uslyšěvši hned sem poznala, ež to byl Ježíš*
- *když uzřěchu, jenž nemuož křížě nésti, kázachu Šimonovi...*
- *zdáše sě jim, by nic kráše na všem světě nesvívalo, ani v květu prokvítalo, než ta panna*
- *ty pravíš, bych já bludil, ale svého nic nesúdiš*
- *také otázka jest, slušie-li přísahati na stvoření*
- *ó svatý Prokope, pomoz mi, ať tě uzři dřiev, nežli budeš v zemi*
- *Pane, ať bych viděl !*
- *proto prosím bože, tebe...aby otvořě dnes nebe, dal nám šcedré dary z sebe*
- *běžav bra sě přeč na moře, jadyž ni cěsty ni sledu*
- *chovajte sě dušě ztracenie, otkadž nenie vykúpenie*
- *páni po koni pojedechu, až Bieliny řeky dojedechu*
- *kehdyž sě to dielo skona....svatého Prokopa opatem vzvoli*
- *ach, kakú my žalost jmáme, donidž tvórcě nezbadáme*
- *a to tomu bratru ...za dielo přikáza, aby dotovad tu huol zaléval, dokudž by nezakvetla, na každý den*
- *všěcky pěšě do Říma šly ; - na hrad pány silny posadi ; - oheň dobr jest sě zřieti*

- *jdiž hledat oslic*
- *kak by mi pomohlo, by mi se to státi mohlo*
- *žebráním se obchodieše, neb dělati neumieše*
- *žádný nepřijdete ke mně, jedné leč otec můj nebeský potáhne jeho*
- *jakožto zrna piesková nedrží se vespolek, takež ti, kteříž rozličnými domněniami dvojie se, na piesku se zakládají*

SHRnutí LEKCE

V této lekci byly probrány základní druhy souřadného souvětí: slučovací, stupňovací, odporovací, vylučovací a důsledkové. Byl ukázán jejich vývoj a zvláštnosti tvoření ve starší češtině.

12 SOUVĚTÍ, ČÁST 5. SLOŽITÉ SOUVĚTÍ.

RYCHLÝ NÁHLED LEKCE

Obsahem této lekce je podat základní informace o vývoji složitého souvětí ve starší češtině.

CÍLE LEKCE

Student umí definovat principy složitého souvětí. Chápe jeho význam a rozpozná je v historickém textu. Umí rozlišit zvláštnosti těchto vět ve starší češtině a rozumí jejich vývoji.

KLÍČOVÁ SLOVA LEKCE

starší čeština, souvětí, spojky, složitá souvětí souvětí

12.1 Složitá souvětí

- ve starší češtině bylo možné vyjádřit všechny druhy vztahů mezi ději, i když ne vždy jednoznačně;
- věty se ovšem spojovaly ve složitá souvětí, převažovaly řetězce s postupným rozvíjením vět, např. *když mnieše, by kněžstvem byl jist, posla do Domažlic list, aby Němce do země lesem pustili a Domažlic jim s tím krajem postúpili.*;
- potíže dělalo např. užití spojky v souvětí, v němž jedna věta je rozvíta celým podřadným souvětím s vedlejší větou řídicí;
- ve starší češtině nebylo obvyklé odtržení spojky od věty, k níž patřila, proto se objevovalo spojení bezespoječné, nebo se spojka kladla za větu vedlejší, nebo se opakovala, např. *Záviš káza královi pověděti, chtěl-li by jemu milostiv býti, chtěl by mu zajtra užitečně poslužiti; aj z toho ustavení svatého jest důvod, že, kdyby římský biskup ustavil nehodného k biskupství., že má král moc, aby toho nepřijal;*
- dnešní způsob připojování takových souvětí, kdy klademe spojku připojující celé souvětí před tuto vedlejší, se ustálil až v 16.-17. století.
- problémy měli překladatelé s tlumočným složitých souvětí latinských textů, až v 2. pol. 14. století se vypracovala složitá souvětí stavba. Ta byla v době husitské zjednodušována, znovu obnovena pak v době humanistické;

- humanisté hojně používali vkládání vět do jiných vět a přechodníkové vazby, např. *Ale že pak někteří sprostní a upřímí, z přirození způsob k tomu majíce i duchem Krystovy lásky vroucím obdaření ode Pána jsouce, i tím by se zaměstnávali pobožně, aby někdy písničku některou složili, neodstatek však majíce ten, že se nevědí v tom jak zpravit, kterak to způsobně a příjemně učiniti, když ani mistra k tomu mají ani jakých zpráv, a v jiných jazycích toho hledati není jim možné: pro ty lidi a na žádost některých takových uložil sem tuto něco o tom napsati, pokudž mi uděleno, věře, že to přijato bude ode mne vděčně.*
- tendence k těsnějšímu spojování vět se projevila i v užívání vztažných zájmen a příslovcí místo odkazovacích. Uplatnil se zde vliv latiny. Ve starší češtině se užívalo vztažných zájmen *jenž, ješto*, v 15. a 16. století se rozšířilo *kterýžto, což, načěž*;
- spojovací a navazovací vztažná zájmena a příslovce se ve spisovném jazyce neobyčejně rozšířila v době humanistické. V nové češtině byla jazykovou teorií odmítána a udržela se jen v omezené míře, např. použití *což, pročěž, načěž*.
- omezilo se rovněž užívání navazovacích spojek. Ve starší češtině pomáhaly vyjadřovat souvislost vět a rozdělovaly tyto věty v souřadné jednotky, např. *A když, u veliké truchlosti jsa, i zablúdi, tu se mu uda přijíti k klášterci svatého Antonie. A tu uzřeěv miesto utěšené, tu osta. A když svatého Antonie počě tázati...*

KONTROLNÍ OTÁZKA 26

Jaké byly nevýhody složitých souvětí, zvláště v humanistických textech?

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Prostudujte si ukázkou staršího českého textu a rozeberte ho s ohledem na složitá souvětí:

Když ty a takové řeči vymluvi Nachor, kněže a biskupi modl pohanských a jich mudrci stáchu jako omámení, nic pevného nemohúc říci. A což kolivěk řekl který proti řeči Nachorově, to on velmi podobně odmluvil, řeč řeči potýkaje, jakož jest obyčej v hádání mezi mistry, až i král hněváše se. Ale že bieše propověděl mezi všemi, aby beze všeho strachu mluvil a líčil svú pravdu, nic nepodobného proti němu neučinil, než také jeho řečmi potýkával podlé svých kněží a jako z nedojiepie táhna na to, aby ne tak byl ostr a dal se přemoci. Ale on velmi v tom silnější bieše, vždy pravdu líče křesťanské viery a blud pohanský ukazuje a dómyslně boře a lomě proti sobě i misterné syloismy, točíš dówody chytré řeči přikrytú, jakožto umějí ti, ješto v zofistří učie se.

SHRNUTÍ LEKCE

V této lekci byl probrán vývoj složitých souvětí, jejich význam stavba.

13 OBECNÁ CHARAKTERISTIKA SYNTAKTICKÉHO VÝVOJE ČEŠTINY

RYCHLÝ NÁHLED LEKCE

Obsahem této lekce je podat shrnující informace o celkovém vývoji syntaktického vývoje češtiny.

CÍLE LEKCE

Student umí definovat základní období syntaktického vývoje. Chápe jejich a rozumí jejich vývoji.

KLÍČOVÁ SLOVA LEKCE

starší čeština, souvětí, spojky, vývoj syntaxe

13.1 Hlavní období vývoje syntaxe

Období předhistorické

- šlo o jazyk mluvený, písemně zaznamenaný nebyl. Syntaktická stavba byla poměrně jednoduchá.

Konec 13. století, začátek 14. století

- období vzniku spisovného jazyka, vytvoření a ustálení syntaktických prostředků potřebných pro stavbu složité věty a souvětí

15. století

- přestavba syntaktické stavby, zvláště souvětí, kde došlo k výměně mnoha spojovacích prostředků. Podnětem bylo sblížení spisovného jazyka s jazykem mluveným.

16. století - počátek 17. století

- rozvoj nové syntaktické stavby, oblíbenost složité stavby věty a souvětí napodobující klasické jazyky. Spisovný jazyk se vzdaluje od mluveného a vyvíjí se autonomně.

17. - 18. století

- omezení funkcí spisovného jazyka, redukce složitosti syntaxe

1. polovina 19. století

- navázání na složitou syntaktickou stavbu češtiny 16. - 17. století, vliv jazyka 18. století a jazyka lidového. Silný vliv němčiny. Ustalování a oprošťování složitostí stavby spisovného jazyka.

2. polovina 19. století - počátek 20. století

- ustálení syntaktické stavby, stylistická diferenciací prostředků. Umělé a zastaralé prostředky většinou zanikají. Vytváří se hovorová podoba spisovného jazyka. Její syntaktická stavba je bližší mluvenému jazyku. Zpětně pak ovlivňuje syntaktickou stavbu psaného jazyka.

KONTROLNÍ OTÁZKA 27

Čím je ovlivňována syntaktická stavba současné češtiny?

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Na základě výkladu látky v předchozích lekcích komentujte syntaktické jevy:

- *v chlebněj tváři ty se skrýváš, božskou světlost tú pokrýváš, cěle v oplatcě přebýváš, cěle na nebi počíváš*
- *doplnichu se dnové, aby porodila, i urodi svého syna provorozeného, a plénkami jeho obinu i vloži v jesli*
- *nezhrzěj nižádného, ani koho posuzuj, ani koho hyzd'*
- *zdají se velmi užitečné, naliť před bohem jsou velmi ohavné*
- *sedm se jinochov na ni odda, ana se jim v ničemž nepodda*
- *a ktož se mečov ukradne, ten všelik v oheň upadne*
- *on jest jměl přátely...a já nešťastný miesto přátel mám vlky*
- *známy tě, kteréhoš rodu, všaks biřicov syn z Českého Brodu*
- *bylť jest Šalomún velmi múdrý, však syna nemúdrého po sobě ostavil králem*

- *v tvém království pyšný žádný čiesti žádné nemož mieti, než pokorným ráčiš přieti*
- *diábel od nich nebude vyhnán, ale brž přivázán k nim bude zlým příkladem a obyčejem*
- *Vaše Milost pak, pane milostivý, netoliko pošli jste z ctné a šlechetné krve...ale také předky své....následovati ráčíte*
- *zlý starý had d'ábel pustil starý jed závisti své v jich ruku...ano mnozí rádi by české knihy zatratili*
- *ty-li jsi, jenž jmáš přijíci, čili jiného čakámy?*
- *leč bylo v noci, leč ve dne, zavše smutna, myslí jedné*
- *jemu nemohl turecký cesař odepřieti, i vzal s ním smlúvu a drží ji až do dnes*

SHRNUTÍ LEKCE

V této lekci byl podán přehled hlavních období syntaktického vývoje češtiny od nejstarších dob až po dobu novou.

ODPOVĚDI

Kontrolní otázka 1: Doplnovací otázky v češtině jsou uvozeny tázacími zájmeny a příslovci, např. *kdo, co, jaký, který, čím*.

Kontrolní otázka 2: Zjišťovací otázky obvykle nejsou uvozeny tázacími zájmeny nebo příslovci. Odpovídáme na ně *ano, ne*.

Kontrolní otázka 3: Imperativ má buď prostou formu s koncovkami (pro 2. os. sg., 1. os. pl. a 2. os. pl.), nebo formu opisnou s částicí *at'* a indikativem slovesa (pro zbylé osoby).

Kontrolní otázka 4: Přací věty jsou v češtině uvozeny částicemi *at', kéž, necht'*. Sloveso je buď v indikativu nebo v kondicionálu.

Kontrolní otázka 5: Může to být například postavení slovesa na konci věty nebo opakování předložek.

Kontrolní otázka 6: Z běžně vyučovaných živých jazyků je to třeba angličtina.

Kontrolní otázka 7: Například partitiv ve spojení typu *V řece ubylo vody/ V řece ubyla voda*.

Kontrolní otázka 8: Například v angličtině s významem nutnost, povinnosti.

Kontrolní otázka 9: *mít, muset, moci, smět, chtít.*

Kontrolní otázka 10: V nové češtině není ve jmenné části přísudku rozdíl mezi substantivem v nominativu nebo instrumentálu. Adjektivum je vždy složené. Participia v nové češtině už nemáme.

Kontrolní otázka 11: Je to například větší použití přívlastku neshodného: *sběr vína, storan kyjem*, atd.

Kontrolní otázka 12: Je nahrazován akuzativem: *kdo koupí ty koláče.*

Kontrolní otázka 13: V nové češtině je dávana přednost předložkové vazbě: *oheň je dobrý na ohřátí.*

Kontrolní otázka 14: Především je to používání složeného adjektiva, dále nahrazování participií infinitivem: *viděl ho ležet na nosítkách.*

Kontrolní otázka 15: Všeobecný podmět označuje nekonkrétní osobu nebo skupinu osob.

Kontrolní otázka 16: Většinou jsou to nejrůznější typy vedlejších vět.

Kontrolní otázka 17: Ve staroslověnštině jsou absolutní vazby vyjádřeny participiem v dativu a podmětem rovněž v dativu.

Kontrolní otázka 18: Vedlejší větou příslovečnou časovou.

Kontrolní otázka 19: Supinum mělo vazbu předmětu genitivní, infinitiv ji má akuzativní.

Kontrolní otázka 20: Na zjišťovací otázky odpovídáme *ano, ne*, na doplňovací odpovídáme celou větou.

Kontrolní otázka 21: Z původně ukazovacího zájmena **jb* rozšířeného o *-n* a částici *-ž(e)*.

Kontrolní otázka 22: Závislá otázka je druh vedlejší věty, není tedy na ni vyžadována odpověď.

Kontrolní otázka 23: Podmínka reálná znamená, že děj v hlavní větě může platit. U nereálné děj neplatí, podmínka není splněna.

Kontrolní otázka 24: Příslovcem *inhd* v hlavní větě.

Kontrolní otázka 25: Z imperativu slovesa *býti* a spojky *nebo*.

Kontrolní otázka 26: Nevýhodou složitých souvětí je především jejich nepřehlednost a nesrozumitelnost.

Kontrolní otázka 27: Kromě hovorového jazyka je to především vliv médií (*hokejová Staropramen extraliga*) a anglicismů, včetně celých vazeb (*Mějte hezký den*),

LITERATURA

Gebauer, J. Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba. NČAVU, Praha 1929.

Lamprecht, A.; Šlosar, D.; Bauer, J. Historická mluvnice češtiny. SPN, Praha 1986.

Trávníček, F.. Historická mluvnice česká III. Skladba. SPN, Praha, 1956.

SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY

Předložený učební text seznamuje studenty se základními jevy vývoje češtiny od nejstarších dob po novou češtinu. Důraz je kladen především na vývoj syntaxe, který k poznání vývoje písemné formy češtiny nejvíce přispívá. Rozsah učebního textu neumožnil podrobnější výklad a detailní rozpracování některých témat. Tyto pasáže najde zájemce v některém ze standartních kompendií uvedených v seznamu literatury.

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

	Čas potřebný ke studiu		Cíle kapitoly
	Klíčová slova		Nezapomeňte na odpočinek
	Průvodce studiem		Průvodce textem
	Rychlý náhled		Shrnutí
	Tutoriály		Definice
	K zapamatování		Případová studie
	Řešená úloha		Věta
	Kontrolní otázka		Korespondenční úkol
	Odpovědi		Otázky
	Samostatný úkol		Další zdroje
	Pro zájemce		Úkol k zamyšlení

Pozn. Tuto část dokumentu nedoporučujeme upravovat, aby byla zachována správná funkčnost vložených maker. Tento poslední oddíl může být zamknut v MS Word 2010 prostřednictvím menu Revize/Omezit úpravy.

Takto je rovněž omezena možnost měnit například styly v dokumentu. Pro jejich úpravu nebo přidávání či odebrání je opět nutné omezení úprav zrušit. Zámek není chráněn heslem.

Název: **Historická mluvnice 2**

Autor: **Mgr. Ing. Roman Sukač, Ph.D.**

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Určeno: studentům SU FPF Opava

Počet stran: 62

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.